

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EHL-İ HAK: TARİHSEL SÜREÇ VE TEMEL PRENSİPLER

Ümran ADAK

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet İLHAN

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ehl-i Hak: Tarihsel Süreç ve Temel Prensipler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Umran ADAK

KISALTMALAR

b.	bin
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
s.	sayfa
DIA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Ehl-i Hak: Tarihsel Süreç Ve Temel Prensipler
Umran ADAK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Temel İslam Bilimleri Programı

Bu çalışmada İran’da ortaya çıkan ve Ehl-i Hak, Kakaiye, Yaresan ve Aliilahi gibi isimlerle anılan, senkretik ve ezoterik yapısıyla dikkat çeken bir inanç grubu ele alınmıştır. Tezin hedefi bu inanç gurubunun bütün yönleri ile kısa ve öz bir şekilde ele alınması ve ilim dünyasına sunulmasıdır. “Ehl-i Hak: Tarihsel Süreç ve Temel Prensipler” başlığını taşıyan tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bu inancın doğuşu ve geçirdiği merhaleler, önemli şahsiyetleri, demografik yapısı, bu inancın doktrini ve ilişki içerisinde olduğu diğer doktrinler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Ehl-i Hak inancının prensiplerine yer verilmiştir. Bu çerçevede inanç esasları (tanrı inacı, kutsal metinler, tenasüh, melek inancı), ibadet esasları (cem, kurban, oruç, abdest, cenaze ve yeni doğum) ve sosyal yaşam esasları (evlilik, müzik, kardeşlik, yapısal örgütlenme, kutsal mekanlar) detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Hak, Yarsan, Kakai, Serencam, İnanç Esasları, İbadet, Sosyal Yaşam

ABSTRACT
Master’s Thesis
Ahl-i Hak: Historical Process and Basic Principles
Umran ADAK

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department Of Basic Islamic Sciences
The History Of Sects

In this study, a belief group that emerged in Iran and which is known by the names of Ahl-i Hak, Kakaiye and Aliilahi, which attracts attention with its syncretic and esoteric structure is discussed. The aim of the thesis is to present all aspects of this belief group in a short and concise manner to the scientific world. The thesis entitled “Ahl-i Hak: Historical Process and Basic Principles” consists of two chapters. In the first chapter, the birth of this belief and its stages, important figures, demographic structure, the doctrine of this belief and the other doctrines in which it is related are discussed. In the second part, the principles of the belief of Ahl-i Hak are given. Within this framework, the principles of faith (belief in God, sacred texts, tenasuh, angel belief), principles of worship (cem, sacrifice, fasting, ablution, funeral and new birth) and social life principles (marriage, music, brotherhood, structural organization, sacred spaces) are discussed in detail.

Keywords: Ahl-i Hak, Yarsan, Kakai, Serencam, Principles of Belief, Worship, Social Life

EHL-İ HAK: TARİHSEL SÜREÇ VE TEMEL PRENSİPLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE EHL-İ HAK

1.1. İSİMLENDİRİLME: EHL-İ HAK, KAKAİYE, YARESAN VE ALİİLAHİ TABİRLERİ	4
1.2. EHL-İ HAK TARİHİ SÜREÇ	8
1.2.1. Siyasal Tarih	8
1.2.2. Önemli Şahsiyetler	11
1.2.2.1. Şah Hoşin	12
1.2.2.2. Sultan Sahak	13
1.3. DEMOGRAFİK YAPI	16
1.4. EHL-İ HAK DOKTRİNİ VE EHL-İ HAK İLE İRTİBATLANDIRILAN ANLAYIŞLAR	17
1.4.1. Ehl-i Hak Doktrini	17
1.4.2. Ehl-i Hak İle İrtibatlandırılan Anlayışlar	22
1.4.2.1. Alevi/Bektaşilik	22
1.4.2.2. Nusayrilik	26
1.4.2.3. Tasavvuf	27
1.4.3.1. Kalenderilik	29

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAK İNANCININ TEMEL PRENSİPLERİ

2.1. İNANÇ ESASLARI	32
2.1.1. Tanrı İnancı ve Hulul	32
2.1.2. Kutsal Metinler	38
2.1.3. Tenasüh/Ruh Göçü/Ahiret İnancı	40
2.1.4. Melek İnancı	41
2.2. İBADETLER	43
2.2.1. Cem	43
2.2.2. Kurban/Adak	45
2.2.3. Oruç	48
2.2.4. Abdest	50
2.2.5. Cenaze Merasimi ve Yeniden Doğum	50
2.3. SOSYAL YAŞAM	51
2.3.1. Evlilik	51
2.3.2. Müzik	52
2.3.3. Kardeşlik	55
2.3.4. Yapısal Örgütlenme	55
2.3.5. Kutsal Mekanlar	59
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	63

GİRİŞ

TEZİN KONUSU, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

KONU

Ehl-i Hak, IV. yüzyılda Sultan Sahak tarafından sistemleştirilen, farklı isimlerle tanımlanan, genellikle İran ve Irak bölgelerinde yaşayan dini bir cemaat ya da topluluğa verilen isimdir. Bu inanca mensup kimselerce “Yaresan”, “Kakai” “Ali-ilâhî” veya “Aliyyullahi” isimleri de kullanılmaktadır. Bununla birlikte cemaat hakkında yapılan ilmi çalışmalarda genellikle Ehl-i Hak isminin kullanıldığı görülmektedir. Bu topluluğun ezoterik yapısı nedeniyle onlar hakkındaki mevcut bilgiler konu araştırmacıları tarafından sık sık kullanılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada Ehl-i Hak geleneği üzerine sınırlı sayıda sosyolojik, teolojik ve alan araştırmalarından oluşan literatür yardımı ile bir inceleme ve okuma yapılmaya çalışılmıştır. Ehl-i Hak inancıyla ilgili literatürde kısıtlı bir yazın bulunmasına karşın özellikle bölgedeki dini ve mezhepsel yapıları çalışan araştırmacılarca tarihsel arka planı, inancın temel esasları, coğrafi konumu ve eklektik anlayışları bünyesinde barındırması sebebiyle dikkat çekici ve ilginç bulunmuştur. Fakat onlar üzerine yapılmış çalışmaların müphemliği ve yetersizliğinden dolayı araştırmacılar bu inancı farklı bağlam ve teorilere dayandırarak ele almaya çalışmışlardır. Mevcut bilgilerin yetersizliğinin bir nedeni onlar hakkında yapılan araştırmaların az olması iken bir diğer önemli nedeni ise onların kapalı bir tutum sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada Ehl-i Hak inancının temel öğretileri hakkındaki bilgilere yer verilecek, bu bilgilendirme tarihsel arka planı ile ilişkilendirilecektir. Aynı zamanda bu okuma ile Ehl-i Hak akidelerinin hangi esaslar üzerinde teşekkül ettiği irdelenecek ve ulaşılabilen kaynaklardan istifade edilerek onların neliği (menşei) hakkında bir takım bilgiler verilecektir.

İran, coğrafi konumu nedeniyle birbirinden farklı birçok kültür, inanç, etnisiteye ev sahipliği yapmış, aynı zamanda ticaret, kültür ve siyasi göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle eklektik oluşumların adeta merkezi olmuştur. İran ve yakın coğrafya göz önünde bulundurulduğunda tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan Gulat-ı Şia ve Batınîlik etkisinde kalan Ehl-i Hak inancının senkretik doğasını anlamaya yönelik bir çalışma ortaya konmaya çalışılmıştır. Ehl-i Hak tarihi

incelendiğinde ortaya çıktıkları ve gelişim gösterdikleri bölgenin istilalarla, yıkım ve baskılarla şekillenmiş çalkantılı bir geçmişe sahip olduğu görünmektedir. Dolayısıyla onların sosyoekonomik arka planı, sınıf ve sosyal statülerini doğru bir şekilde ifade etmesi açısından bu tarihsel arka planın göz önünde bulundurulması önemlidir. Ehl-i Hakların geniş bir kültür ve inanç havzasındaki sayısız hareketten sadece biri olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Ehl-i Hak İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde söz konusu edilen heteredoks akımlardan Nusayrilik ve Dürzilik kadar önemli ve yaygın bir inanç grubudur. Bu açıdan bu konunun da ele alınması son derece önemlidir ve bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Nitel bir araştırma olan tezde tespit ve tavsife dayalı deskriptif yöntem takip edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle konu ile ilgili temel kaynaklar tespit edilmiş, kaynaklarda ilgili kısımlar okunarak gerekli veriler çıkartılmış, bunlar sistematik bir tasnife tabi tutulmuş ve her bir alt başlık kendi içerisinde bir bütün olarak incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece Ehl-i Hak inancı ile ilgili tarihsel süreç ve inanç esasları sistematik bir bütün içerisinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

3. KAYNAKLAR

Ehl-i Hak inancı özellikle XX. yüzyılda Batılı araştırmacılar sayesinde bilimsel araştırmaların konusu olmuştur. Dolayısıyla konu ile ilgili temel kaynaklar bu yüzyıla aittir. Ehl-i Hak'la ilgili başlıca kaynak, İran'da bulunan Rus elçiliğindeki görevi sırasında bu toplulukla ilişkiye geçen tarihçi Vladimir Minorsky'nin, 1920 yılında İslâm Ansiklopedisi'nde yayınlanan, oldukça kapsamlı "Ehl-i Hak Mezhebi" adlı makalesidir.¹

Her ne kadar bu makalenin bu alanda yazılmış yegane kaynak olduğu görüşü ileri sürülmüşse de, işin aslı şudur ki Minorsky'den sonra bu alanda önemli araştırmalar ortaya konmuştur. Bu araştırmaların başlıcaları aşağıda verilmiştir:

1. Vladimir F. Minorsky, "Ehl-i Hak", MEB İslam Ansiklopedisi
2. Abbas el-Azzavi, Kakaiyye fi't-Tarih
3. Şuvani Kakaiyye Usuluha ve Akaiduha

¹ Urum Ulaş Özdemir, *Bir Halk Çalgısının Sosyal Ve Kültürel Kimlik Bağlamında İncelenmesi: Ehl-i Hak'ın Kutsal Sazı Tanbur*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Ve Tasarım Ana Sanat Dalı, İstanbul, 2009, S. 25.

4. Cecil John Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, (Kuzey-Doğu Irak'ta siyaset, seyahat, ve inceleme)*
5. İsrafil Babacan, İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları
6. Martin Van Bruinessen, Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri
7. M. Rıza Hamzeh'ee, Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik-Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme
8. Namıq Musalı, Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar
9. Yaşar Necdet Bayatlı, Irak'ta Kakailik ve bir Kakai Tükmen Şairi Hicrî Dede
10. Hamid Algar, Ehl-i Hak, Diyanet İslam Ansiklopedisi
11. Jean During, Avrupa ve İran'daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Görüldüğü gibi Ehl-i Hak üzerine farklı mekan ve zamanlarda pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle Arapçada konu üzerine müstakil araştırmaların yapıldığı ve bunların kitap olarak basıldığı görülmektedir. Azzavi'nin 1949 gibi erken bir dönemde konuyu kapsamlı bir şekilde işlediği kitabı alanın önemli bir kaynağıdır. Azzavi'nin bu kitabı çalışmamızın da temel bir kaynağı niteliğindedir. Konu son dönemlerde İran ve Azerbaycan'daki Azeri Türkleri ve özellikle Avrupa ve Orta Doğu'da yürütülen kürdoloji araştırmaları çerçevesinde pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Musalı ile Hamzeh'ee'nin çalışmaları örnek olarak verilebilir. Netice itibari ile bize gelinceye kadar alanın önemli bir kaynak ve literatürü oluşmuştur. Çalışmamızda anılan kaynakların tümüne ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE EHL-İ HAK

1.1.İSİMLENDİRİLME: EHL-İ HAK, KAKAİYE, YARESAN VE ALİİLAHİ TABİRLERİ

“Ehl-i Hak” ismi Arapça “ehl” ve “hakk” kelimelerinin terkiibinden oluşan bir ifadedir ve sözlük anlamı itibari ile hakikat sahibi kimseler, hak topluluğu, hakikat taraftarları gibi anlamlara gelmektedir.² Mezhepler tarihi disiplininin bir terimi olarak “Ehl-i Hak” gerçeğe uygun çıkarım, yargı, fikir ve inançları olan kişi, fırka, mezhep ve din mensupları için bir nitelemedir.³ Sünni kelamcılar ve mezhepler tarihçileri “Ehl-i Hak” tabirini “Ehl-i Sünnet” ve “Ehl-i İslam”ı nitelemek için kullanırlar. Ehl-i Hak isminin kendilerine verildiği tarikat, mezhep veya fırkalar diğer fırkalar arasında kurtuluşa ermiş ve hak fırka oldukları düşünüldüklerinden dolayı bu isme layık görülmüşlerdir. Ehl-i Hak isminin bazı Hurufiler ve mutasavvıflar tarafından ortak bir şekilde kullanılması bu hususa örnek olarak verilebilir.

Ehl-i Hak kavramı, dini bir cemaat ya da topluluğun özel ismi olarak ilk defa XIX. yüzyılda Comte de Gabineau tarafından kullanılmıştır.⁴ Böylece bu tarihte ilk kez Ehl-i Hak ifadesine mezhepler tarihindeki mezhep ve tarikatları niteleyen bir sıfat olmanın dışında başka bir anlam yüklenmiştir.

Şunu özellikle ifade etmek gerekir ki Gabineau’nun kendilerine Ehl-i Hak dediği dini cemaat için başka isimler de kullanılmıştır ki bu husus burada ele almak gerekir. Öte taraftan isimlendirme konusunda araştırmacılar arasında bir görüş birliğinden söz etmek de mümkün değildir. Zira her bir çalışmada farklı bir ismin tercih edildiğini görmekteyiz. Bunun temel sebebi Ehl-i Hak inancının dışa kapalı olması, bünyesinde farklı etnik unsurları barındırması ve bu etnik unsurların farklı coğrafyalarda yayılım göstermesidir. Ritüel ve inanç gizliliğinin inanç taraftarları

² Namık Musalı, Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.13.

³ Hasan Onat-Sönmez Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı (Ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu), Grafiker Yay. Ankara, Haziran, 2015, s. 46.

⁴ M. Rıza Hamzeh’ee, Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik-Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme, Avesta Yayınları, (Çev. Ergin Öpengin), İstanbul 2009, s. 72.

için esas olması, isimlendirme konusunda araştırmacıların bir görüş birliği içinde olmasına engel teşkil etmiştir. Bununla birlikte isimlendirme konusunda araştırmacıların en fazla mutabık kaldıkları yaklaşım, onlar için Ehl-i Hak isminin kullanımı olmuştur. Bu inanca mensup kimselerce Ehl-i Hak isminin dışında “Yaresan” (Yarsan), “Kakai” “Ali-ilâhî” veya “Aliyyullahi” isimleri de kullanılmaktadır. Cemaat hakkında yapılan çalışmaların çoğunda cemaatin İran’daki mensuplarına “Ehl-i Hak”, Irak’taki mensuplarına ise “Kakai” denmiştir.⁵ Ehl-i Hak mensupları kendi inançlarına “din”, “mezhep”, “meslek”, “rah” (yol), “reşte” (kol), “fırka” (cemaat) ve “ayîn” (din) gibi adlar da vermektedirler.⁶

Her ne kadar cemaat mensuplarının kendileri için kullandıkları isimlerde çeşitlilik varsa da, cemaat mensuplarının kendi aralarında çoğunlukla “Yaresan” veya “Yarsan” ismini kullandıkları görülmektedir. Yarsan ismi “yar” ve “san” kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan mürekkep bir kelimedir. Yar; dost, arkadaş, yoldaş demektir. Bu inancın mensupları birbirlerine tanrının yoldaşları anlamında “Yar” diye hitap etmişlerdir. İkinci kelime olan “San” sultan kelimesinin kısaltmasıdır. Bu durumda sultanın müridi veya yoldaşları anlamına gelmektedir. İkisinin beraber kullanımında ise sevgili, dost, arkadaş, sultan, komutan, melik veya hakkı gösteren mürşit anlamına gelir. San kelimesi bazı araştırmacılar tarafından müritlerin çoğunlukla yaşadığı yer anlamında da kullanılmıştır. Çünkü ‘stan’ ve ‘istan’ kelimeleri Farsçada yer, bölge, ülke anlamına gelmektedir. Adı ‘istan’ olarak ifade edildiğinde “Yaristan” şeklini alır. Bu da zamanla sözlü gelenekte kısalarak “Yarsan”’a dönüşmüştür. Bu görüşe göre “Yarsan” onların yaşadığı coğrafyaya işaret etmektedir. Pakistan, Türkistan örneklerinde olduğu gibi.⁷

Irak’taki Ehl-i Hak mensuplarına “Yarsan” yerine “Kakai” ismi verilmektedir. Kakai kelimesi Kürtçe’nin Gorani lehçesinde “kak-keke” kelimesinden türemiş ve kardeş, kardeşlik taraftarı gibi anlamlara gelmektedir. Buna göre “Kakaiyye” kavramı dilsel açıdan “kak/kaka” kelimesinden gelmiştir. Sonuna Arapçadaki nisbet ya’sı eklenerek “kakayi” olmuştur. Nihayet “kakayi” kelimesi

⁵ Martin Van Bruinessen, *Ağa-Şeyh-Devlet*, İletişim yay, (Çev.Banu Yalkut), İstanbul 2011, (MVB) s. 44.

⁶ Jean During, “Avrupa ve İran’daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, *Alevi Kimliği*, Ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (J.D) s.159.

⁷ Kerim Necmi Şuvani, *Kakaiyye Usuluha ve Akaiduha*, Lübnan, 2011, s. 20.

Arapçada ye'nin hemzeye kalbedilmesi "kakai"ye dönüşmüştür. Kakailer bu kelimeyi 'dinde ve mezhepte kardeş' anlamında da kullanırlar. Bu mezhebe katılan kişi diğer üyelerin kardeşi olur. Kendisi ve diğerleri arasında ayırım yapmaz. Bu anlamdaki kullanımıyla "kak" kelimesi Kakailer arasında dini kardeşlik ve saygı anlamına delalet etmektedir. Kaka lafzı kutsal kitapları olan Serencam'daki bazı şiirlerde de bu anlamda kullanılmaktadır. Fakat Iraklı araştırmacı Abbas el-Azzavi ise bu görüşle ikna olmayıp bu ismin Arapçadaki kardeş kelimesinden Kürtçeye dönüştürüldüğünü ileri sürmektedir. Azzavi, Kakaiyye isminin Arapça "ehiyye" (اخية) kavramından tercüme edildiğini ve bu kelimenin sonuna iyelik eki eklenerek ortaya çıktığını ifade etmektedir. Nihayet Azzavi bu isim ile Türk, Arap ve İran ülkelerinde bilenen bir tarikatın var olduğunu ve bunun da tam anlamıyla Anadoludaki "fütüvvet" veya "ahilik" teşkilatını anımsattığını ifade etmektedir.⁸

Görüldüğü kadarı ile Kakaiyye ve ahilik isimleri arasındaki anlam ortaklığından hareketle her iki akım birbirleri ile ilişkilendirilmişlerdir. Buna göre Kakaiyye Ahilik kelimesinin Kürtçe versiyonudur. Bu mümkün olmakla birlikte elimizde bunu belgeleyen herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kanaatimizce eğer böyle bir durum olmuş olsaydı, Kürtçe tercümeyle ihtiyaç kalmadan Türk, Arap ve Fars kültürlerinde kullanılan "ahilik" kavramı hiç değişime uğramadan Kürtçede de kullanılabilirdi. Öte taraftan de Ehl-i Hak literatüründe de bu yönde bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısı ile Azzavi'nin yaklaşımı kıymetli olsa da, nihayetinde bunun belgeye dayalı olmayan bir yorum olmaktan öteye geçemeyeceğini söyleyebiliriz.

Tarihsel açıdan ise araştırmacıların çoğu Kakaiyye kelimesinin doğrudan bu taifenin ortaya çıkmasına sebep olan efsane, ya da kerametten ortaya çıktığını söylemektedirler. Efsane ise çoğunluğun bahsettiğine göre şöyledir: Ehl-i Hak inancının iki önemli şahsiyeti olan Sultan Sahak'ın amcası Şeyh Musa (Musî) ile babası Şeyh İsa (Îsî) Berzenc'te bir mescidin/dergahın inşasına başlamışlar, mescid yükseldiğinde ana sütunlardan birinin kısa olduğu ve ucunun tavana ulaşmadığı görülmüş. Sultan Sahak babasının bu duruma çok hayıflandığını görünce, mescidin duvarlarından birine çıkarak babasına ya da ağabeyine "çek keke" (keke bikêşe)

⁸ Abbas el-Azzavi, *Kakaiyye fî't-Tarih*, Bağdat, 1949.

diyerek seslenmiş ve sütun ikisinin ellerinden keramet olarak uzamaya başlamıştır.⁹ Böylece inancın kurucusu olan Sultan Sahak'ın bu efsanevi olay esnasında kullandığı "keke" hitabı zamanla onun peşinden giden herkes için kullanılmaya başlanmış ve bu olay Kakai kelimesinin ortaya çıkışını gösteren tarihi bir kökeni olarak kabul edilmiştir.

Ehl-i Hak mensuplarının İran coğrafyasında yaşamaları sebebiyle ve Şiiliğin bir takım prensiplerinden etkilendiği gerçeğinden hareketle onların Gulat-ı Şîa'dan olduğuna yönelik kanaatler mevcuttur. Bu kanaatin oluşması Ehl-i Hakların Hz. Ali'ye atfettikleri konumdan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden de tarihsel süreç içerisinde Sünni ve Şii çoğunluk onları "Ali-İlahi" olarak isimlendirmişlerdir. "Ehl-i Hakk'ı Gulât-ı Şîa'dan sayarak Ali-ilâhîler veya Aliyyullahiler adıyla anma temayülü bazı kaynaklarda göze çarpıyorsa da bu anlayış doğru değildir. Gerçi Ehl-i Hak da bazı aşırı/gālî gruplarda olduğu gibi Hz. Ali'yi Tanrı'nın bir zuhuru sayarak onu Hz. Peygamberden üstün kabul eder; ancak bu inanç Ehl-i Hakk düşünce sisteminde merkezi bir yer tutmaz."¹⁰ Çünkü Ehl-i Hak inancına göre, Tanrı yedi kere insan bedeninde tecelli etmiş, yani don değiştirmiştir. İşte Hz. Ali de bu yedi tecelliden sadece biridir. Hatta denilebilir ki, ilahi tecellinin dördüncüsü olan Sultan Sahak, Hz. Ali'yi gölgede bırakmıştır. Sultan Sahak, bütün Ehl-i Hak gruplarınca inancın kurucusu olarak kabul edilir ve bu itibarla Hz. Ali'den bile üstün tutulur.

Netice itibari ile tezimizin konusunu teşkil eden inanç grubu ya da cemaat için tek bir isim yerine pek çok ismin kullanıldığı görülmektedir ki bunların başında Ehl-i Hak, Kakaiye, Yaresan ve Aliilahi tabirleri gelmektedir. Bu da isimlendirme noktasında bu grubu özgün kılan ve mezhepler tarihindeki diğer fırkalardan ayırt eden bir yön olarak dikkat çekmektedir. Biz Gabineau'dan başlamak üzere konu üzerine çalışanların cemaat için kullandıkları Ehl-i Hak tabirini kullanmanın akademik geleneğe uyma adına daha uygun olacağını düşünüyor ve bu yüzden de bu çalışmamız için Ehl-i Hak ismini tercih ediyoruz.

⁹ Cecil John Edmonds, Kürtler, Türkler ve Araplar, (Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat, ve İnceleme), Avesta Yay., (çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül), İstanbul, 2003, s. 248.

¹⁰ Hamid Algar, "Ehl-i Hak" *DIA*, C. 10; s. 515

1.2. EHL-İ HAK TARİHİ SÜREÇ

1.2.1. Siyasal Tarih

Ehl-i Hak inancının tarihsel gelişimini ifade etmesi açısından bölgenin siyasal tarihine değinmek gerekecektir. Böylelikle Ehl-i Hak inancının içinde doğup geliştiği siyasi ve sosyal ortamın daha iyi anlaşılması imkan dahilinde olacaktır. Bunun için de İslam'ın ilk dönemindeki İran'a bakmak gerekecektir. Sasani devleti ve medeniyetinin 637'de Kâdisiye'de ve 642'de Nihavend'te İslam ordularına karşı mücadelelerde mağlup olması Sasanilerin sonunu getirmiştir. İran kültürü Müslüman Arapların zaferinden sonra dini, sosyopolitik ve ekonomik değişimlere maruz kaldı. Böylece Arap hakimiyeti İran'ı ele geçirmiş ve bununla beraber İslam kültürünün İran'da etkisi başlamıştır. Bu dönem Hz. Ömer'in halifeliği dönemine denk düşmektedir. Müslüman Arap devleti Hulefa-i Raşidin dönemi sonrasında 661-750 Emevi hanedanlığı ile varlığını devam ettirmiştir. Emevilerin gerek dini gerekse siyasi alanda derin parçalanmalara neden olan yanlış tutumları, hem Arap kabileleri hem de muhalif Şii ve Haricilerin isyanlarına neden olmuştur. Emevi Devleti 745'te Büyük Zap savaşında Şii ve Haricilerin destekleriyle mağlup olmuş ve hanedanlık son bulmuştur.

Bunun ardından 750 yılında merkezi Bağdat olan ve İran ile Asya üzerinde büyük etkiye sahip olacak olan Abbasî Devleti kuruldu. Abbasi Devleti Arap ve Türk kültürünün İran bölgelerinde yayılmasını kolaylaştırdı. İslam İran'ın ele geçirilmesini takip eden yıllarda, ana yollar üzerinde bulunan orta İran ve Horasan'da önemli ölçüde yayıldı. Fakat Kirmanşah, Hemedan, Senendeç gibi uzak eyaletlerde Zerdüşti inançlar varlığını sürdürmüştür. Aynı zamanda İslam dini bölgedeki yerel din ve inanışlar üzerinde siyasal baskıların da nedeniyle etkili olmaya başladı. Ancak bu siyasal baskıların varlığı ileride etkili olacak hareketlerin başlamasına ve büyük isyanlara neden olmuştur. Bu isyanlar İslam dinine karşı eski İran inanç ve dinlerini tekrar diriltme refleksi taşımaktadır. Kısaca bu isyanlar 821-873 yıllarında Müslüman olmadan önce Zerdüşt olan Şii Tahîrilerin isyanı sonucu kurdukları Tahîriler Devleti, 867-1003 yılında baş gösteren Saffarîlerin isyan ve ayaklanmaları takip etmektedir. 819-1005 Samanîler Maverâünnehir'deki hakimiyeti ele geçirerek

Saffarîleri orta İran'dan çıkardılar. Abbasileri sarsan isyanların en tehlikelisi Azerbaycan'da ortaya çıkan ve İran içlerine kadar yayılan Bâbek isyanıdır. Bu isyanı diğerlerinden ayıran yönü hareketin lideri Bâbek el-Hürremî'nin Zerdüşti öğretileri İslam'a karşı savunmasıdır. Bu isyanlar Abbasiler tarafından bastırılmasına rağmen etkileri devam etmiş ve bölgede İsmâîliye mezhebine ait fikirlerin yayılmasına neden olmuştur. Abbasiler İran bölgesinde yaşadığı buhranlı süreç sonucu zayıflamış ve merkezi otorite boşluğu oluşmuştur. Son olarak Büveyhîler Abbasilerin bölgedeki varlığını söküp attı, Büveyhîler Bağdat'ı aldı ve İslam bölgelerinin bir kısmını yönetti. Bu süreçte kurulan Tahîrîler, Saffarîler, Samanîler, Bâbekler, Büveyhîlerin kurdukları devletleri Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular takip etmiş ve İran kültür hayatı yeni unsurlarıyla devam etmiştir. Abbasilerin bölgedeki hakimiyetinin sona ermesiyle bölgede ve Lekîstan'da Ehl-i Hak inancının kurucusu Şah Hoşîn dönemine denk düşen bir takım beylikler ortaya çıktı. Bu dönemin otonom Kürt beyliği olan Hasanveyhî beyliği Lekîstanda 960'tan 1047'ye kadar yönetti.

İran'ın Türkler tarafından yönetilmesi Samanîler ile başlar Gazneliler ve ardından Büyük Selçuklu devleti ile devam eder. Gaznelî Devletinin kurucuları Samanîler bünyesinde asker olarak bulunmaktaydılar. Gazneli devletinin kurucusu olan Sebuktegin de bunlardan biridir. Sebuktegin'in oğlu Mahmut ilk Sultan ünvanını kullanan hükümdardır. Gazneli Sultan Mahmut, Hindistan'a birçok sefer düzenlemiş ve bünyesinde İslam, İran, Türk ve Hint kültürünü barındıran bir devlet meydana getirmiştir. İran ve ön asya bakımından büyük öneme sahip olan Büyük Selçuklu Devleti 1040 yılında İran platosuna yöneldi. 1045'te Selçuklu İbrahim Yenal Hemedan, Kirmanşah ve Dinever'i yönetimi altına aldı. Bu dönemler Şah Hoşîn'in hayatta olduğu, bölgenin çalkantılı savaflara şahitlik ettiği sürece tekabül etmektedir. Büyük Selçuklu beyi Tuğrul Bey İsfahan ve Hemedan'ı ele geçirdikten sonra 1051 yılında Bağdat'ta bulunan Büveyhî hakimiyetine son verdi. Tuğrul Bey'in Hemedan bölgesine girdiği vakit dönemin ünlü mutasavvıflarından olan, Ehl-i Hak metinlerinde ismi geçen ve ruhani liderlerden biri olarak kabul edilen Baba Tahir-i Üryan ile bir görüşme gerçekleştirdiği aktarılmaktadır.¹¹

¹¹ Vladimir Minorsky, "Ehl-i Hak Mezhebi", çev.Ayşe Çetiner, Folkloru Doğru Dergisi, sayı:66, (F.D), s.13.

“Baba Tâhir kendisiyle aynı meşrebe sahip olan Baba Câfer ve Seyyid Hemşâ ile birlikte şehrin dışındaki bir dağda münzevi hayat sürdürmektedirler. Bu şeyhlerin varlığından haberdar olan Tuğrul Bey veziri Ebû Nasr el-Kundûrî ile Baba Tahir’in yanına gelerek elini öptü. Baba Tâhir, Sultana; “Ey Türk! Allah’ın kulları ile ne yapacaksın?” diye sorunca, Sultan; “Siz ne emrederseniz onu yapacağım.” dedi. Baba Tâhir; “Muhakkak Allah adâlet ve ihsân yapmayı buyurur.”¹² mealindeki ayet-i kerimeyi okuyarak; “Allahü teâlânın buyurduklarını yap.” dedi. Sultan Tuğrul Bey ağlayarak; “Öyle yaparım.” dedi. Baba Tâhir, Sultanın elini tuttu ve; “Benden bunu kabûl et.” dedi. Sultan da; “Ettim.” dedi. Baba Tâhir parmağında bulunan ve yıllarca taktığı yüzüğünü parmağından çıkararak Sultanın parmağına taktı ve; “Âdil ol!” dedi. Sultan katıldığı her savaşta o yüzüğü parmağına takardı.”¹³

Böylelikle el-Cezire’den, Maverâünnehir’e kadar bütün İran coğrafyası Büyük Selçuklu Devleti’nin yönetimine girmiştir. Tuğrul Bey’in başlattığı bu fetih hareketi ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti Orta Asya’dan Akdeniz’e, Aral gölünden Mısır’a kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi. Selçuklu sultanları Melik Şah’tan itibaren İsmaililerle uzun zaman süren mücadelelere girdi. İsmaililerin önemli bir fedaisi, Haşhaşîler olarak bilinen grubu oluşturan Hasan Sabbah’ın etkisi uzun süre devam etti. Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra İran’da birçok küçük hanedanlık kuruldu. Selçuklu hükümdarlarının çocuklarını eğiten atabeglerin güç ve nüfuzlarının artması müstakil hanedanların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu hanedanlar 1148-1225 yıllarında Azerbaycan’da İldenizliler, 1148-1286’da Fars’ta Salgurlular ve Luristan atabegleridir.

Selçukluların tarih sahnesinden çekilmesinin ardından ortaya çıkan siyasi boşluğu İsmaililer de dolduramamıştır. Bununla birlikte Moğol Hülagü’nün bölgeye hakimiyetine kadar Selçuklu mirasını paylaşmaya yönelik mücadeleler devam etmiştir. Hülagü ile birlikte bölgeye yoğun Türk göçü yaşanmış ve böylelikle Ehl-i Hak inancının doğduğu ve yayıldığı bölgede yoğun Türkmen nüfusu oluşmuştur. Moğol istilaları ile ortaya çıkan savaş tablosu toplumda dünyevi hayattan kaçış ve güvensizlik olarak tezahür etti. Bu durum ile birlikte özel olarak İran’da genel olarak

¹² Nahl, 16/90.

¹³ Râvendî, Muhammed b. Ali, Râhatu’s-sudûr, s. 98-99, Leiden 1921, Vlademir Minorsky, Meb İslam Ansiklopedisi, 4.cilt, İstanbul, 1988, (MEB) s.169

tüm bölgede dini tasavvufi hareketlerin güçlenebileceği bir zemin hazırlandı. Moğolların ikinci defa İran'ı istila etmesi ve Timur'un yakın doğuyu hakimiyeti altına alması 1379-1402 tarihlerini kapsamaktadır. Bu tarihleme Ehl-i Hak kurucusu Sultan Sahak'ın yaşadığı döneme denk düşmesi bakımından önemlidir. 1219'da Kirmanşah'ın Moğollar tarafından ilk istilasını büyük yıkım ve kayıplara neden olmuştu. Timur'un saldırıları sonucu tekrar istila edilen Kirmanşah yakılıp yıkıldı. Ehl-i Hakların yakın dönem önemli şahsiyetlerinden biri olan Nur Ali İlahi'nin *Burhanu'l Hak* kitabında Moğol devletinin lideri Timur'un Kirmanşah'a gelişini esnasında Sultan Sahak ile bir görüşme gerçekleştirdiğini belirtmektedir.¹⁴ Ancak verilen bu malumata dair tarihi bir belgenin olmayışı bu görüşmenin hiç yapılmamış olabileceğini düşündürmektedir. Sultan Sahak'ın yüz yıldan fazla yaşaması ve Timurların mağlubiyeti ve Batı İran'ın Türkmen aşiretlerinden olan Karakoyunlu ve Akkoyunlular tarafından alınmasına şahit olması da muhtemeldir.

Görüldüğü üzere XV. yüzyıl bölgede hem çokça kan dökülen bir dönem hem de sosyodinsel örgütlenmelerin ortaya çıktığı bir dönemi ifade eder. Safevi hareketi bu dönemde İran'da kendi hakimiyetini kurdu. Safevi devleti kurucusu Şah İsmail Kirmanşah bölgesini Akkoyunlu Türkmenlerini Hemedan'da yenerek ele geçirdi. Bu süreçteki en temel problem, Safevîler'in on iki imam inancını esas alan aşırı Şiîliği devlet politikası olarak benimsemesi ve bunu İran coğrafyasına zorla dayatmak istemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵ Böylece Safevîlerin yaklaşık 150 yıllık hakimiyeti süresince toplum çoğunlukla Şiî İslâm'ı benimsemiş ve Ehl-i Beyt'e ve on iki imama bağlılık etrafında itikadi varlığını sürdürmüştür. Stratejik öneminden ötürü Kirmanşah bölgesi hiçbir zaman uzun ömürlü bir barış dönemi geçirememiştir.

1.2.2. Önemli Şahsiyetler

Ehl-i Hak inancında önemli şahsiyetler içerisinde iki kişi ön plana çıkmaktadır ki bunlar Şah Hoşin ve Sultan Sahak'tır. Tarihi süreçte Ehl-i Hak inancının şekillenmesinde oynadıkları önemli role binaen aşağıda her iki şahsiyet müstakil bir şekilde ele alınacaklardır.

¹⁴ Hamzeh'ee, s.111

¹⁵ İsmail Safa Üstün, "İran", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#4-safevilerden-gunumuze-kadar> (13.05.2019).

1.2.2.1. Şah Hoşin

Şah Hoşin, Hz. Ali'den sonra Ehl-i Hak inancının ilk tecellisi ve inancın asıl kurucusu olarak kabul edilen bir şahsiyettir. Asıl adı Mübarek Şah olan Şah Hoşin, İran'ın Loristan bölgesinde Celale adındaki bakire bir annenin oğlu olarak h. 406-407 (m. 1015-1016) yılında mucizevi bir şekilde dünyaya gelmiştir. Sultan Sahak'ın ortaya çıkmasından evvel mezhebin temellerini atan ilk kişi Şah Hoşin'dir. Mezhep Şah Hoşin tarafından kurulmuş Sultan Sahak tarafından da sistemleştirilmiştir. Edmonds'a göre Ehl-i Hak Şah Hoşin'den Sultan Sahak'a kadar geçen süre zarfında gelişimini sürdürmüştür. Bu süreçte tıpkı Sultan Sahak'ın yedi yoldaşının olması gibi, Şah Hoşin'in de yedi halifesi (haft tan) Şah Hoşin'in öğretilerini yaşamaya ve yaymaya devam etmişlerdir. Bunlar Kaka Ride (Redaî), Xweda, Seyit Felekeddin, Ba Faqê, Fatıma Lerhe (İnce Fatıma), Baba Büzürg ve Mirza Haman'dır.¹⁶

Şah Hoşin'in yaşadığı döneme ve öğretilerinin ayrıntılarına dair kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak onunla ilgili yegane müspet tarihi bilgi meşhur İran'lı mutasavvıf Baba Tahir-i Üryan (Hemedanî) ile olan münasebetidir. Buna göre Baba Tahir'in üyesi olduğu Kalenderilik tarikatı Hevreman'a taşınarak Şah Hoşin tarafından benimsenmiş ve bu tarikat mezhebin asıl kurucusu olan Sultan Sahak'a kadar yayılım göstermiş ve gelişimini sürdürmüştür.¹⁷ Ayrıca Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı olarak kabul edilen ve Sultan Sahak'a nispet edilen *Kitab-ı Serencam*'da Şah Hoşin'in Hemedan'a giderek Baba Tahir'i ziyaret ettiği nakledilmektedir. Bu ziyaret esnasında gerçekleşen bir hikaye şöyledir: Baba Tahir'in kız kardeşi Fatıma Şah Hoşin ve beraberindeki kalabalık derviş grubuna pirinçten yapılan çar-yak yemeğini ikram etmiş, bunun üzerine Şah Hoşin onlara dünya hazinelerini vermek istemiş fakat Baba Tahir onun cemaliyle müşerref olmanın bütün hazinelere karşılık daha değerli olduğunu söylemiştir. Ayrıca Baba Tahir'in kardeşi Fatıma da Şah Hoşin'in peşinden gitmek istemiş fakat bu muradı yerine gelmeden onun dizlerinde vefat ederek ruhunu teslim etmiştir. Ehl-i Hak uluhiyet tezahürleri esnasında onlara

¹⁶ Edmonds, s.255

¹⁷ Edmonds, s.255

dört melek eşlik etmektedir. Şah Hoşin'in mezhahiri esnasında ona eşlik eden meleklerden birinin Baba Tahir'in kız kardeşi Fatıma olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Şah Hoşin ile ilgili önemli bir husus da şudur: Ehl-i Haklar'da müzik ve tanburun ibadetlerin ayrılmaz bir parçası ve kutsalı olarak kabul edilmesinin kökeni Şah Hoşin'e kadar gitmektedir. Nitekim Şah Hoşin'in tanbur çaldığı ve onun müritlerinden 900 şarkıcı, davulcu, tanburcu ve flüt çalgıcısının olduğu iddia edilmektedir.¹⁹ İyi bir tanbur icracısı olan Şah Hoşin, Loristan'da hem tanbur yapımcılığı yapmış, hem de ney ve rebabın da katıldığı meclislerde kendi makamlarını seslendirmiştir. "Dokuz yüzlerin meclisi" olarak bilinen bu toplantılar, kadın ve erkeklerin birlikte katıldığı zikir törenleri olarak, daha sonraki yıllarda cem adını alan törenlerin de başlangıcı olarak kabul edilir.²⁰

1.2.2.2. Sultan Sahak

Bütün Ehl-i Hak gruplarınca kabul edildiğine göre Ehl-i Hak inancının asıl kurucusu ve sistemleştiricisi XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olan Sultan Sahak'tır. Sultan Sahak Şehrizor civarındaki Berzence köyündendir. Burası günümüzde Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı olan Halepçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Sultan Sahak 671 (1272) yılında bu köyde dünyaya gelmiştir.

Sultan Sahak, Hemedanlı olup Gûrân bölgesine yerleşen zamanının tanınmış seyyit ve alimlerinden olan Baba Ali Hemedanî'nin oğlu Şeyh İsa (Îsî) ile onun ikinci evliliği olan Caf aşireti lideri Mîr Muhammed'in (Hasan Beg Cald isimli biri olduğu da aktarılmaktadır)²¹ kızı Remziyâr ya da Remzbar lakaplı Hatun Dâyreğ'nin çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Sultan Sahak çocukluk ve gençliğinde felsefe, metafizik, edebiyat ve din eğitimini almış ve kendini bu alanlarda geliştirmiştir.

Sultan Sahak babasının ilk evliliğinden olan kardeşleri ile aralarında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı 1316 yılında Berzence'den hicret ederek günümüzde İran'da bulunan Kirmanşah yakınlarındaki Hevremân'ın Şeyhân köyüne yerleşmiştir. Bu

¹⁸ Vlademir Minorsky, MEB İslam Ansiklopedisi Baba Tahir mad, 2.cilt, Eskişehir, 1997, s.169

¹⁹ Hamzeh'ee, s.239

²⁰ Urum Ulaş, s.37

²¹ Edmonds, s.254

anlaşmazlığın sebebi olarak gösterilen olay isimlendirme konusunda değindiğimiz, Sultan Sahak tarafından ortaya konan uzayan sütun mucizesidir. Bu mucizeye şahit olan üvey kardeşleri (Qadere, Heder, Selamet) büyük bir kıskançlığa kapılarak Sultan Sahak'ın asıl babasının Şey İsa olmadığını, Şey İsa'nın ilerleyen yaşına rağmen ikinci bir evlilik yapmasına neden olan dervişlerden biri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Mezhebin elde bulunan metinleri ve geleneksel bilgilere göre Sultan Sahak kardeşlerinin bu nefreti ve ortaya attıkları çirkin iftiradan dolayı Berzence'yi terk etmiştir. Sultan Sahak Ehl-i Hak doktrinini İran'ın Kirmanşah şehrinin yakınlarında bulunan Pirdiver/Perdiver'in Şeyhan köyünde kurmuş ve 716'da (1316) mezhebi yayılmaya başlamıştır. Sultan Sahak burada sıradan bir dergah yerine içerisinde bir niyazhane (Ehl-i Haklarda niyaz, adak olarak sunulan meyve sebzeleri de ifade eder) olan bir dergah inşa etti. Sultan Sahak burada dostları (yaran) ile birlikte mezhebin oluşum serencamının gerçekleşeceği bu niyazhanede faaliyetlerine başlamıştır.²² Her ne kadar Sultan Sahak'ın hayatında bir göç hadisesi gerçekleşmişse de, aslında bu bölgenin çok da uzak bir bölge olmadığını ve doğduğu yer olan Şehrizor'un devamı niteliğinde bir bölge olduğunu ifade etmek gerekir. En azından denebilir ki Sultan Sahak doktrinini doğduğu bölgeye yakın bir bölgede yaymıştır.

Sultan Sahak mezhebin merkezi olan dergahın inşasını duvar ustası olan Davut ile yapmakta iken Sultan Sahak'a atfetilen mucizevi bazı olaylar cereyan etmiştir. Ehl-i Hak inancının kurucusu olarak Sultan Sahak'ın bu inanıştaki etkili rolünü ortaya koyması bakımından bu olaylara değinmekte yarar vardır. Martin Van Bruinessen'in aktardığına göre²³ “Sultan Sahak (esoteric) öğretilerini dünyaya açıklamaya hazır olunca, ilk dört Dostu ile beraber Hawraman'da, Sirwan nehrinin üst kısmında Pirdiwar denen yere, yerleşmeye karar verdi. Dostlardan biri olan Davud bir duvar ustasıydı ve onlar için nehirden çok uzak olmayan bir yere bir ev inşa etmeye başladı. Ancak seçtiği yer uzun zamandan beri, büyük sihirli güçlere sahip bir mistik olan Pir Mikail'in bölgesi içinde kabul ediliyordu. Pir bölgede hak iddia eden birinin ve müritlerinin geldiğini öğrenince öfkeyle doldu ve esrarlı güçlerini göstererek gelenlere hadlerini bildirmeye karar verdi. Zehirli bir yılını

²² Edmonds, s.248

²³ Martin Van Bruinessen, Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, (Çev.Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.139

kırbaç gibi tutarak vahşi bir aslanın sırtında, sert bir savaşçı gibi Pirdiwar'a ilerledi. Pir'in yaklaştığından haberdar olan Sultan Sahak, Davud'a inşa ettiği duvarın üzerine tırmanmasını, Pir Mikail'i karşılamasını ve ona ne istediğini sormasını emretti. Sultan'ın gücüyle duvar, Davud'un üstünde olmasından hoşnut dörtnala uzaklaştı. İki süvari Sirwan kıyılarında karşılaştı. Davud dostça Pir'i selamladı, ancak Pir sinirlendi ve şunları söyledi; "Bu da nedir? Bazı manevi hünerlere sahip biri olduğunu söyleyen Şeyh Sahak'ı göreceğimi zannediyordum, oysa karşımda duvarlarla oynayan sıradan bir büyücü çırağı duruyor!" Davud sabırlı bir şekilde cevap verdi; "Fakat ben Sultan'ın sadık hizmetkarıyım (gulam) ; Sultan'ın haricinde hiçbir şey yoktur! "Pir Mikail Davud'a efendisini çağırmasını emretti, fakat Davud daha arkasını bile dönmemişken Sultan Sahak aniden ortaya çıktı. Sirwan nehri Sultanın varlığından duyduğu sevinçle gürledi; sesi öylesine yüksekti ki kıyısındakiler birbirlerini zorlukla duyabiliyorlardı. Sultan Pir'i nehri susturmaya davet etti, ancak Pir başarılı olamadı. Bunun üzerine Suların Efendisi olan Sultan Sahak nehre sessiz olmasını söyledi ve nehir de hemen itaat etti. Sultan, Davud'a sihirli halısını (Kaliçe-i Kudret) nehrin üstüne sermesini emretti ve halının üstüne oturdu. Pir Mikail'in aç olduğunu görerek suya elini soktu, sudan pişmiş bir balık çıkardı ve balığı, yerken bir kılıcığını bile kırmamasını söyleyerek Pir'e uzattı. Pir yemeğini bitirdiğinde suyun yüzünde bir başka balık görüldü ve Sultan'a dönerek "Eşime ne yaptın. Yoksa onu şu açgözlü adama mı verdin? Onu geri istiyorum! Suların Efendisi lütfen eşimi bana geri ver!" dedi. Bu sözlerin ardından Sultan Pir Mikail'den (kırılmamış) kılıçları geri aldı, balığı canlandırdı ve suya geri attı. Bunlara şahit olan Pir Mikail Sultan Sahak'ın manevi üstünlüğünü kabul etti ve onun inançlı müritlerinden biri oldu.”

Yine Martin Van Bruinessen'in aktardığına göre bu hikayenin bir benzeri Bektaşî rivayetlerinde Hacı Bektaş-ı Veli'ye de nispet edilmiştir.²⁴ İleride müstakil bir başlık halinde üzerinde duracağımız bu husus her iki akım arasındaki irtibatı ve ortaklığı göstermesi açısından önemlidir.

Şah Hoşin'den yaklaşık 200 sene sonra başlayan Sultan Sahak dönemi Ehl-i Hak inanişinin kurumsal bir hale dönüşüne işaret etmektedir. Sultan Sahak, mezhep teşkilâtının iç düzenin oluşturulması için Benyâmîn adlı şahsı pîr, Dâvûd'u da delil

²⁴ Bruinessen, s.139

olarak görevlendirmiştir.²⁵ Rivayetlere göre hiç evlenmeyen²⁶ ve 100 yıldan fazla yaşayan Sultan Sahak fikirlerini yaymak için Kürt kültüründen yararlanmış, yalnızca İranlı Kürtlere erişmekle kalmamış, Iraktaki Kürtler ve İran'daki Azeri Türklerine de ulaşmıştır.²⁷

1.3. DEMOGRAFİK YAPI

Ehl-i Hak belli bölgelerde yaşayan Türkler, Farslar, Kürtler, Lorlar, Araplar arasında yayılmış inanç sistemi ve yaşam tarzıdır.²⁸ Günümüzde İran, Irak ve Azerbaycan Ehl-i Hak nüfusunu bünyesinde barındıran başlıca ülkelerdir. Ehl-i Hak Irak'ın kuzeyinden başlamak üzere İran'ın güney-kuzey doğrultusuna uzanan geniş bir coğrafyada dağınık bir şekilde, diğer inanç topluluklarıyla iç içe yaşamaktadırlar.

Kuzey Batı İran Ehl-i Hakların menbaı diyebileceğimiz, tarihsel süreçlerinin önemli bir bölümünün cereyan ettiği, bağlılarının genellikle yaşadığı ve aynı zamanda diğer İrani hareketlerin de yoğun bir serencamının bulunduğu bir bölge olma hüviyetine sahiptir. Bu yüzden Ehl-i Hak demografisi ve Ehl-i Hak mensuplarının büyük çoğunluğu İran'da Kirmanşah eyaleti ve bu eyalete bağlı Kasrı Şirin, Serpol ve Kirind şehirlerinde ve dağlık bir alanda bulunan Hevraman bölgesinde ve Kuzey Loristan bölgelerinde yayılım göstermektedirler. 1980 yılında Kasrı Şirin merkezli cereyan eden İran-Irak savaşında cemaat mensupları eyalet merkezine göç etmek zorunda kalmış ve Kasrı Şirin şehri tamamen yıkılmıştır. Bölgede bazılarının yerleşik, bazılarının ise göçebe olarak yaşadığı ve etnik olarak tamamını Kürtlerin oluşturduğu aşiretler bulunmaktadır. Göçebe Goran aşiretinin tümü, Sencabi aşiretinin tümü ve Kelhor, Kanduleh Zengene ve Celalvend aşiretlerinin önemli bir kısmı bu cemaatin mensuplarıdır.²⁹ Kuzey Loristan'da cemaatin ana merkezi olarak Sine şehri bulunmaktadır. Ehl-i Haklar Kuzey Loristan'ın kırsal kesimleri olan Delfan, Holaylan ve Poşt-e Kuh gibi bölgelerinde

²⁵ Algar, s.513

²⁶ During, (J.D), s.154

²⁷ During, (J.D), s.155

²⁸ Musalı, s.27

²⁹ Hamzeh'ee, s.86

meskundur. Bölgede göçebe olarak yaşayan Lekistan ve Sagvend aşiretlerine mensup kimseler bulunur.³⁰

Ehl-i Hak nüfusunun İran'da yayılım gösterdiği başka bölgeler de bulunmaktadır. Kuzey İran'da bulunan İran Azerbaycanı (Batı Azerbeycan) eyaletinde toplu olarak yaşayan ve Türkçe konuşan Ehl-i Hak mensupları özellikle eyaletin başkenti olan Tebriz'de, ayrıca Merâğa ve Urmiye şehirlerinde meskundur. Bunun yanında İran'ın başkenti Tahran'a bağlı Heştgerd ve Veramin kentlerinde, Kuzey İran'da Hazar Gölü'nün güney kıyısında yer alan, IX. İla XV. yüz yıllar arasında Taberistan olarak bilinen Mazenderan eyaletinde ve Güney Kafkasya'da Horasan kentinde de meskun bulunan Ehl-i Hak toplulukları yaşamaktadır.

Günümüzde İran'da sözünü ettiğimiz bölgelerde Ehl-i Hak mensuplarının nüfusu iki milyonu bulmaktadır.³¹

1.4. EHL-İ HAK DOKTRİNİ VE EHL-İ HAK İLE İRTİBATLANDIRILAN ANLAYIŞLAR

1.4.1. Ehl-i Hak Doktrini

Ehl-i Hak üzerine yapılmış olan araştırmalara göre, bu inanışın özgün bir kimlik olarak ortaya çıkması aşağı yukarı XIII-XV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu tarihleme dönemin içinde bulunduğu bağlama ve tarihsel kişiliklere bağlı olarak değerlendirilmelidir. Mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Sultan Sahak Moğol istilaları ile harabe haline dönen bir dönemde dünyaya gelmiştir. 15. yüzyılda Sultan Sahak Ehl-i Hak inancını kurdu ve cemaatle ilgili kanun ve düzenlemeleri sistemleştirmek suretiyle sağlam bir sosyodinsel örgütlenme oluşturdu.³² Ehl-i Hak tarihi hakkında tarihi belge ve bilgilerin az oluşu doktrin hakkında net bir tarihi incelemenin önündeki en büyük engeldir. Bunun temel sebebi onların inançlarını kendi içlerinde, ezoterik ve dışa kapalı bir biçimde yaşamalarından kaynaklanmaktadır. İslâm'ın doğuşundan Moğol istilâlarına kadar olan dönemde müesses bir hal hüviyetine bürünen bazı dini gruplar ortaya çıkmış ve hakim İslami

³⁰ Musalı, s.19

³¹ fa.m.Wikipedya.orj/porseman.com/ahlal_bayt

³² Hemzeh'ee, s.115

anlayışla sürekli karşıtlık içinde olmuşlardır. Bundan dolayı "zındık" veya "bâtınî" olarak konumlandırılmışlar ve bu grupların hemen hemen tümü inançlarını gizli tutmaya gayret etmişlerdir. Ehl-i Haklar da gizli (gizemli) din taraftarı olarak tanınan bu yapılanmalar arasında yerini almıştır. “Ehl-i Hak inancının bütün tarihi süreci içinde gizli bir yapılanmaya giden tavrı XIX. yüzyıla kadar Ehl-i Hak hakkında bütün akademik ve ilmi çalışmaları gayrı mümkün kılmıştır.”³³ Ancak bu yüzyıldan sonra Ehli Hak doktrininin tarihine ve menşesine dair ortaya konulan yaklaşımları incelediğimizde, farklı iki bakış açısının söz konusu olduğunu görmekteyiz.

Birinci yaklaşım: Hz. Ali’ye attettikleri uluhiyet nedeniyle Gulat-ı Şia’dan oldukları, ikinci yaklaşım ise onların İslam öncesi inançlardan müteşekkil senkretik bir yapı olduğudur.

Ehl-i Hakların içinde beslenip boy verdiği İslam sonrası İran coğrafyasındaki batınî ve sûfî akımlar arasında güçlü bağlarının olduğu onların inanç ve ritüellerindeki benzerlikten anlaşılmaktadır. Hz. Ali, Ehl-i Hakların dinsel şemasında ana karakter olarak yer almamasına rağmen ona gösterdikleri saygı ve uluhiyetine duyulan inançtan dolayı aşırı Şii eğilimler arasında değerlendirilmelerine sebep olmuştur. Bunun yanında on iki imama attettikleri değer nedeniyle de İsmailikle aralarında etkileşim olduğu kabul edilmektedir. Bütün Ehl-i Hak mensuplarınca kabul edildiğine göre mezhebin kurucusu, on iki imamdan yedincisi olan İmam Musa Kazım’ın soyundan geldiğine inanılan Sultan Sahak’tır. Onun soyunun Musa Kazım’a dayandırılması ve bünyesinde Şia’dan bir takım unsurlar barındırması Ehl-i Hak’ların Gulat-ı Şia’dan kabul edilmesine sebep olmuştur. Ehl-i Hak inancındaki İslam kültürünün izleri onları marjinal Şiiliğin bir formu ve İslam tasavvufunun mistik bir eğilimi olduğu kanaatini uyandırmaktadır.³⁴ Ehl-i Hak topluluğunun sosyal, kültürel ve inançsal yaşantısı ve bunların etrafında şekillenmiş ritüeller bağlamında Şiilikten tamamen farklı olduğunu, bunun yanında Alevi-Bektaşî topluluklarına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.³⁵

³³ İsrail Babacan, İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* Sayı 33, 2005

³⁴ Jean During, Mistik Bir Aktarım Aracı Olarak Ehl-i Hak Kutsal Müziği, çev. Aylin Eren-Keya Yiğit, *Folklor Doğu Dergisi*, sayı:66, (F.D) s.50

³⁵ Nihat Yalçın, Yaşar Behnoud, “Müziğin Kutsallığı Bağlamında Ehl-i Hak Cem Makamlarının Müziksel ve Ritüel Analizi”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2016, c.13, s.133.

Dönemin siyasal yapısı Şia ve Hz. Ali'nin kimliği meselesi bu tarihsel okumanın nihayeti açısından önemlidir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in damadı ve aynı zamanda amcasının oğludur. Dönem içerisinde yaşanan siyasal kargaşalar toplum içinde mezhepsel ayrışmaların da zeminini oluşturmuştur. “Terim olarak Şia, Hz. Peygamber (sav)’in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören ve onu nass ve ta’yîn ile meşru halife kabul eden; ondan sonraki halifelerinden de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur.”³⁶ Şiiliğin temel doktrini konusunda ihtilaf bulunmazken onların ortaya çıktığı tarih konusunda müellifler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Kimilerine Hz. Osman’ın şehadetinden sonra cereyan eden bir duruş olduğunu ifade ederken kimleri de Hz. Ali’nin şehadeti sonrasında Şiilik anlayışının geliştiğini belirtir.

İslam dini, Hz. Muhammed’in örnekliği çerçevesinde vahyin ön gördüğü iman ibadet ve ahlak ilkeleri olarak belirmiş, vahyin son bulmasıyla ve dolayısıyla peygamberin vefatı ile de son bulmuştur. Hz. Peygamberin vefatı beraberinde siyasi ve dini bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dönemin iç dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda vahyin iletisi kadar muhatapların ne anladığının da önemi büyüktür. Yaşanan siyasal çekişme ve itikadi ayrılıklar bu anlayış farklılığının bir diğer göstergesidir. Ehl-i Hakların on iki imam ve Hz. Ali’ye atfettikleri önem mezhebin esasların belirlenmesinde ve ileride bahsedeceğimiz hulul ve tenasüh inancının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İkinci yaklaşım ise onların senkretik bir hüviyete sahip olduğu, İslam öncesi ve sonrası unsurlardan oluştuğu görüşüdür. Ehl-i Hakların tarihine dair ortaya konulan yaklaşımları incelediğimizde, inançlarında İslam dışı özellikler ve ritüeller barındırmasından dolayı İslam dini öncesi bir kökene sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ehl-i Hak inanç sisteminin bu özelliği konu araştırmacılarını teolojik arka plan arayışına itmiştir. Ehl-i Hak mezhebinin tarihsel kökenlerinde İslam öncesi Şamanizm, Zerdüştlük, Hinduizm, Yahudi ve Hristiyanlık gibi dinlerin etkisinde kalarak bünyesine aldığı bir takım unsurlar onların eklektik ve senkretik bir din olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Ehl-i Hak inancının ortaya çıktığı ve nüfuz

³⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, “Günümüz İslam Mezhepleri”, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, Nisan 2011, s.265

ettiği İran ve civar coğrafyadaki kadim kültürel, tarihsel katmanlar göz önünde bulundurulduğunda bu katmanlar arasında bir takım güçlü bağların olduğu görülmektedir. Nitekim Ehl-i Hak'lar Zerdüştlük, Mazdeizm, Maniheizm gibi kadim dinlerden bazı benzer unsurlar ihtiva etmektedir. Buna örnek olarak yedi meleğin kutsal kabul edilişi verilebilir. Ayrıca Zerdüştlükte olduğu gibi varlığı iki ayrı parçaya bölünmüş bir biçimde kabul etmektedirler. Ehl-i Hak inancında Âdem ve Havva'ya verilen Mişa ve Mişya/Mişyana isimleri Zerdüştlük nezdinde de böyledir. Henüz kainat yaratılmadan tanrının bir incinin kalbinde gizli olduğu görüşü Mani dinindeki anlatıya benzer olup tenasüh anlayışı da Hint dinlerindeki benzerlik arz etmektedir.

Ehl-i Hak'lar hem Eski İran, Mezopotamya, Mazdeizm ve İslam gibi inançların etkileşiminde kalmış hem de ortaya çıktığı ve müesses bir hal aldığı süreçlerde yaşanan siyasi olayların etkisi onların inanç dokusunu belirleyen teolojik ve sosyopolitik unsurlar olmuştur. Mezhebin kurucusu Sultan Sahak'ın öğretileri elbette yaşadığı dönemde hakim olan İslam dininden fazlasıyla etkilenmiştir. Öte yandan Ehl-i Hak inancının temel doktrinlerinden olan tenasüh (reenkarnasyon) yani ruhun insandan insana göçmesi ve hulûl yani Tanrı'nın insan bedenine girerek evren ve insanla bütünleşmesi anlayışı İslam'ın temel prensipleriyle kesin bir surette ayrıştığından İslam'dan farklılaşmaktadır.

İran devletinin siyasi sebeplerden dolayı on iki imam Şiiliği dışındaki özellikle yerel tasavvufi eğilim ve akımları illegal olarak tanımlamasından dolayı Ehl-i Hakların ne inançsal ne de sosyokültürel yapıları hakkında sağlıklı bir araştırma yapmak mümkün görünmemektedir. “Ayrıca buna bağlı olarak Ehl-i Haklar Ali figürünün her yerde ve her zaman mevcut olduğu Şii bir ortamda yaşamaktadır. Bu nedenle şehirlerde kendilerini Müslüman cemaatinin bir parçası olarak hissetmeleri daha doğaldır. Günümüzde, İslam'dan tamamen ayrı bir dine mensup olma iddialarına nadiren rastlanmaktadır.”³⁷

Ehl-i Haklar bazı araştırmacılar tarafından sosyal ve kültürel yaşantı, inançsal ritüeller bağlamında Alevi-Bektaşî topluluklarının bir parçası olarak kabul edilirken bazı araştırmacılarca “Gulat-ı Şîa” olarak adlandırılan taşkın Şii gruplarından biri olarak kabul edilir. Bizim tespit ve incelemelerimize göre Ehl-i Hak topluluğu ve

³⁷ During, (J.D) s.159

Şiiliğin ortak noktaları sadece bir kaç dini şahsiyete verilen değer ve önemden öteye geçmediği gibi, ritüelik bir ortak noktalarının olmadığını söyleyebiliriz. Alevi-Bektaşî topluluklarında önemli bir yer tuttuğu gibi Ehl-i Hak topluluğunda da kutsal kabul edilen hulul (enkarnasyon) inancı Ehl-i Hak topluluğu için de önemli ve kutsaldır. “Ehl-i Hak inancını sürdürenler, ‘tarihin döngüsellğine’ sıkı sıkıya bağlıdır. Bu inancın doğmalarında merkezi nokta, Tanrı’nın bir insan bedenine girmesini ya da o bedenle görünüşünü anlatan hulul (enkarnasyon) düşüncesiyle bir kişinin “don değiştirerek” bir başka bedende vücut bulmasını anlatan tenasüh (reenkarnasyon, metampsikoz) düşüncesidir”.³⁸ Ehl-i Hak topluluğunun sosyal, kültürel ve inançsal yaşantı ve bunların etrafında şekillenmiş ritüeller bağlamında Şiilikten tamamen farklı olduğunu, bunun yanında Alevi-Bektaşî topluluklarına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Ehl-i Hak, tasavvufa, gnostisizme ve Batıniliğe dayanan ve etkileşim halinde olan bir inanç sistemidir. Bu inanç, güçlü ve farklı bir İslam yorumuna sahip olmasının yanı sıra, İslam öncesi Zedüştlük, Yezidilik, Mazdekizm, vb. inanç motiflerini de içeren, hatta bunların pek çoğunu inancın merkezine koyan bir yapıdadır. Aşırı görüşlere sahip olduğu için Gulat-ı Şia adıyla anılan ve senkretik olarak görülen bazı inanç grupları, Ehl-i Hakla pek çok benzerlik taşıdığı için, bu inançta yer alan ritüellere oldukça geniş bir coğrafyada rastlamak mümkündür.³⁹ Ehl-i Hak, çoğu zaman Gulat içerisinde sayılsa da, Zerdüştlük ya da Yezidilik gibi Gulat olmayan dinlerle benzer unsurlara (yaratılış inancı, reenkarnasyon, enkarnasyon, vb.) sahiptir.⁴⁰

Ehl-i Hak inancının, Gulat içerisinde değerlendirilip, aşırı Şii inanca sahip bir topluluk olarak görülmesine rağmen, inancının merkezinde Hz. Ali’den çok, kutsal döngüsel tarihle bağlantılı olan kozmik hiyerarşi yer alır. Hz. Ali bu hiyerarşinin merkezinde yer alır, ancak o da döngüsel zamanın bir parçasıdır. Ehl-i Hak inancına göre Hz. Ali ile Sultan Sahak aynı kişi olarak kabul edildiğinden, bunlardan birisine vurgu yapılması, kutsal tarihe vurgu yapılması anlamına gelir.

³⁸ Ali Rıza Özdemir, Alevilik ve Ehl-i Hak(Yaresan): Benzerlikler ve Farklılıklar, Alevilik Araştırmaları Dergisi, sayı 10, Ankara Aralık 2015, s.14-15.

³⁹ Musalı, s.14

⁴⁰ Bruinessen, s.166

Musalı'nın da dediği gibi Ehl-i Hak inancı, Ortadoğu'nun dini zenginliğinden etkilenmiş bir yapı olarak karşımızda durmaktadır. Mevcut durumundan anlaşıldığı kadarıyla Ortadoğu dinlerinden, eski İran, Hint, Türk inançlarından; Hristiyanlıktan; İmamiye Şiiliği, İsmaililik, Nusayrilik, Bektaşilik, Kalenderilik, Hurufilik gibi çeşitli İslami akımlardan etkilenmiş senkretik bir inançtır.

1.4.2. Ehl-i Hak İle İrtibatlandırılan Anlayışlar

Ehl-i Hak ve Ehl-i Hak ile irtibatlandırılan anlayışlar da bu sahanın önemle üzerinde durulması gereken bir konusudur. Bu çerçevede Ehl-i Hak'ın Alevilik/Bektaşilik, Nusayrilik ve Tasavvufi akımlarla irtibatı üzerinde durmak gerekir.

1.4.2.1. Alevi/Bektaşilik

“Bağımsız bir gözlemci için Nusayri, Alevi (Kızılbaş), Bektaşi ve Ehl-i Hak inanç ve uygulamaları arasında ciddi farklılıklar vardır; buna ilaveten bu mezheplerin farklı tarihsel kökenleri vardır. Bununla birlikte birçok ortak kültürel özellikleri de bulunmaktadır.”⁴¹ Bu bağlamda Ehl-i Hakların kendilerine en yakın olarak gördükleri grup Alevi/Bektaşiler olmuştur.⁴² Bektaşiliğin bünyesinde barındırdığı bir takım öğretiler Ehl-i Hak inancında da mevcuttur. Hz. Ali'ye ve On iki İmama verilen önem, kadın-erkek eşitliği, ayrıca cem ayinlerindeki bazı ibadet şekilleri ve yapısal örgütlenme bakımından Anadolu Alevilerine benzer özelliklerinin yanında Hz. Ali'nin doktrinsel konumu bakımından farklılaşmaktadırlar. Alevi ve Bektaşiler Hz. Ali'yi inanç sisteminin merkezine koymaktayken Ehl-i Hak inancında Hz. Ali ilah mertebesine olmasına karşın inanç içerisinde merkezi bir konumda değildir.

Her iki mezhep de Hurufilik, tasavvuf ve Şiiliğin etkisinde kalmıştır. Ayrıca İslam öncesi Orta Asya ve İran kadim dinlerinin etkisi de söz konusudur. Bu münasebetle inanç, ibadet ve dini hikayeler konusunda ortak öğeler ihtiva

⁴¹ Bruinessen, s.171

⁴² During, (J.D), s.160

etmektedirler. Bu ortaklıkları onların inanç ve dinsel pratikleri temelinde ele almak gerekmektedir.

Bektaşiliğin ortaya çıkışı XIII. yüzyıldaki Babai hareketiyle başlar. Babai isyanı veya hareketini oluşturan zemin, o dönem Anadolu’da yaşanan şiddetli sosyal, dini ve siyasi hareketliliklerdir. Vefaiyye tarikatı şeyhinin halifesi olan Baba İlyas-ı Horasanî ve müritlerinin öncülüğünde başlamış olan bu isyan sonucunda Anadolu’da senkretik hareketler ortaya çıkmıştır. Hacı Bektaş ve müritleri başta Ehl-i Sünnet anlayışına uyan sufilerdi.⁴³ Ancak onun vefatından sonra aşırı Şii, tasavvufî ve İslam öncesi bir takım öğeler Hacı Bektaş’ın kurucusu olduğu tarikata eklendi ve bunun etkisiyle diğer birçok tasavvufî akımın ortaya çıkması için başat bir rol oynadı. Böylece tarihsel olarak Bektaşî sufi cemaati Osmanlı topraklarında heterodoks hareketleri oluşturdu. Babailik adındaki bu hareketler Kalenderiyye dışında Haydariyye ve Yeseviyye zümrelerince de desteklendi. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Babailik hareketi yerini Rum Abdallarına “Abdalan-ı Rûm” bırakmış, bunlar arasında Hacı Bektaş-ı Veli’nin tasavvufî öğretileri yayılmış ve Hacı Bektaş’ın vefatından sonra II. Bayezid Balım Sultan’ı tarikatın postnişinliğine getirmesiyle tarikat sistemli bir şekilde kuruluşunu tamamlamıştır. Bugünkü varlığıyla bilinen asıl Bektaşîlik, 922 (1516) yılında öldüğü düşünülen Balım Sultan’ın tarikatın başına geçmesiyle şekillenmiştir.⁴⁴

Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda İran’da bulunan Ehl-i Hak ve Anadolu’daki Bektaşîler arasında gelişen temaslardan söz edilebilir. Gerçekleşen bu temasları Irak ve İran’da yaşayan Türkmen nüfusun varlığı ile aynı bölgelerde etkili olan Ehl-i Hakların etkileşimleri ile ifade edebiliriz. Aynı zamanda Ehl-i Hak inancının kurucusu olan Sultan Sahak’ın sistemli bir biçimde oluşturduğu öğretinin postnişinler aracılığıyla Anadolu ve Batı Asya gibi coğrafyalara yayılmasıyla Bektaşiliğin Ehl-i Hak ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu temaslar neticesinde Alevi-Bektaşî inanç esasları, ayinleri ve kutsal şahsiyetlerine ait anlatılar ile Ehl-i Haklar arasında birçok güçlü bağlantılar olduğunu gösteren olgular bulunmaktadır. Hatta bu benzerliklerin fazlalığı onların aynileştirilmesinin söz konusu edilmesine

⁴³ Bruinessen s.139

⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik> (19.05.2019).

sebeup olmuştur. Bu bağlamda Ehl-i Haklar tarafından dile getirilen bir husus dikkate değerdir.

Ehl-i Hak kurucusu Sultan Sahak İran'daki yüz yıllık manevi hükümdarlığından sonra ortadan kaybolmuş ve tekrar Anadolu veya Suriye'de⁴⁵ Hacı Bektaş-ı Veli olarak zuhur etmiştir. Fakat burada tarihi bir çelişki söz konusudur. Çünkü kronolojik olarak Hacı Bektaş Sultan Sahak'tan yaklaşık 200 yıl önce yaşamıştır.⁴⁶ Bir kısım Ehl-i Hak mensubuna göre bu zuhur Sultan Sahak tarafından değil de Muhammed Beg veya Ateş Beg tarafından gerçekleştirildiği öne sürülmektedir.⁴⁷

Ruh göçü ve tenasüh inancının Bektaşiler ve Ehl-i Haklar arasında benzerlik göstermesi ve her iki oluşumun birbiri ile olan benzerliği ifade etmesi açısından önemlidir. Ehl-i Hak'taki don-be-don anlayışı ile Alevi-Bektaşî öğretisindeki devr inancı küçük farklıklar dışında neredeyse aynıdır. “Devr inancında, bu alemde bulunan bir varlık, önce madde, sonra da sırasıyla bitki, hayvan ve en sonunda insan olarak görünür. Eğer yükselmeye devam ederse kâmil insan haline gelir ve Hakk’a ulaşır. Ehl-i Hak inancındaki don-be-don akidesinde, bitki ve hayvan kademelerine hiç rastlanmaz. Ayrıca insan-ı kâmil olmak gibi bir amaç da yoktur. Esas olan ulûhiyetin tecellisidir.”⁴⁸

Ehl-i Hak ve Bektaşiliğin kutsal metinlerinde onların birbirlerine yakın iki inanış olarak kabul edilmesine sebep olan birçok benzer mucizevi olay da aktarılmaktadır. Bu hikayelerdeki şahsiyetlerin ortaya koydukları mucizelerdeki ortak temalar onların doğrudan birbirlerinden etkilenmelerinden ziyade kökenleri bakımından aynı kaynaktan beslendiklerini düşündürmektedir.⁴⁹ Buna mukabil benzer şekilde aktarılan hikayeler farklı inanç ve akımlarda da yer bulmuştur. Bu benzerliklerin nedeni olarak Kalenderilik etkisinden söz etmemiz gerekir. Birbirinden bağımsız bir görünüm arz eden ancak benzer biçimde öğeler barından

⁴⁵ Bruinessen, s.168

⁴⁶ Özdemir, s.274

⁴⁷ Bruinessen, s.168

⁴⁸ Babacan, s.20

⁴⁹ Bruinessen, s.172

Ehl-i Hak ve Bektaşilerin Kalenderilik etkisi ile bu efsanevi hikayeleri bünyelerine taşımış olabileceği ihtimaldir.⁵⁰

Bektâşî inancında Dört Kapı Kırk Makam tarikat mensubunun geçeceği maddi ve manevi aşamalardır. Dört Kapı ile kastedilen dört esas: Şeriat, Tarîkât, Mârifet ve Hakîkât'tır. Aynı aşamalar Ehl-i Haklarda da görülmektedir. Ancak bu esasların her birin onar bölümden oluştuğu, yani kırk makam anlayışı farklılık arz etmektedir. Bektâşî dervişlerinde olduğu gibi bu hiyerarşi Ehl-i Hak mezhebine yeni giren bir kimsenin (çesbideh) hayatını bu makamlara göre düzenlemesi ve bu makamlar doğrultusunda ilerlemesi gerekmektedir ki ancak bu şekilde mezhebe gerçek anlamda dahil olabilirler.⁵¹

Ehl-i Hak topluluğunun cem ibadeti, ülkemizde Alevi ve Bektaşî zümreler tarafından yapılan cem ibadetiyle şekil ve içerik olarak bazı benzerlikler göstermektedir.

“Ehl-i Haklar “baş tapşırma” ritüelleri, kadın ve erkek arasında evliliği engelleyen “şart-ı ikrar” adını verdikleri kardeşlik ritüelleri gibi yola giriş ritüelleri ile Bayram, Nevruz ve Aşure gününde düzenledikleri ritüeller Alevi ocakları arasında gerçekleştirilen “İkrar”, “Musahiplik”, “Bayram Cemi”, “Nevruz Cemi” ve “Aşure/Muharrem Cemi” ritüelleriyle işlevsel ve yapısal açıdan birbirine oldukça benzer özellikler gösterir. Cemlerde kadın-erkek bir arada ibadet eder (günümüzde kadınlar ceme katılmamaktadır) ve tanbur ya da çoğur/çöğür adı verilen kutsal sazlar eşliğinde kelimeler okunarak zikir gerçekleştirilir. Cem içerisinde gerçekleştirilen hizmetler ve diğer ritüellerde de önemli benzerlikler söz konusudur.”⁵² “Hem Alevilikte ve hem de Ehl-i Hakta cem ibadetin olması ve bunların şekil ve içerik olarak bazı benzerlikler göstermesi elbette bir tesadüf değildir. Bu benzerlikler, varlığını ya ortak bir kökene veya güçlü bir etkileşime borçludur.”⁵³

Aralarındaki benzer yönlerin fazla oluşunun yanında inanç, ibadet ve örgütlenme düzeyinde bir takım temel farklılıklar da bulunmaktadır. “Ehl-i Hak inancının temelini teşkil eden ilahi özün tecellisi, bu tecellinin farklı bedenlerde

⁵⁰ Bruinessen, s.173

⁵¹ Hamzeh'ee, s.291

⁵² Bülent Akın, Ehl-i Haklarda Kelâmhânlık Geleneği Ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması Ve Aktarımındaki Rolü, Millî Folklor, 2016, Sayı 111, s.101

⁵³ Özdemir, s.274

görülmesi ve bunlara eşlik eden meleklerinin Alevilik inancında olmadığı tespit edilmiştir. Ehl-i Hakta Hz. Ali, Hz. Muhammed'den öne alınırken, Alevilikte “Allah, Muhammed, Ali” şeklinde formüle edilen tevhid, nübüvvet ve imamet hiyerarşisine bütünüyle uyulduğu görülmüştür. Alevilik ve Ehl-i Hakta da dört büyük melek inancının var olduğu, Alevilikteki dört meleğin İslam inancına uyduğu, Ehl-i Hakkın ise dört meleğe İslam geleneği dışında farklı kişilikler yüklediği anlaşılmıştır.

Bunların dışında, cemaate kabul edilme, yaratılış hikayeleri, yazılı kaynakları, tenasüh, ölümlerin defni vs. daha pek çok farklılık tespit edilmiştir. Alevilik ile Ehl-i Hakkın kökeni, inanç, ibadet ve örgütlenme yapıları gerek benzerlikler gerekse farklılıklar düzeyinde bir bütün olarak değerlendirildiğinde, karşımıza tarihsel süreçte birbirinden etkilenmiş ancak neredeyse birbirinden tamamen farklı diyebileceğimiz iki inanç sistemi çıkar.⁵⁴

Ehl-i Haklar, Alevilerin aksine, hiçbir zaman otoriteye karşı isyan etmemiştir. Ehl-i Hak'lar günümüz İran'ında, Alevilerin Türkiye'de sergiledikleri gibi bir siyasi tavır takınmamıştır. Sadece, İslam Cumhuriyetiyle aralarının iyi olmaya devam etmesi için çaba göstermektedirler.⁵⁵

1.4.2.2.Nusayrilik

Nusayrilik literatürü incelendiğinde fırkanın kurucusu sayılan İbn Nusayr'dan sonra hakkında pek bilgi bulunmayan Cündep, ardından Cünbulani Cenap fırkanın liderliğini yapmıştır. Cünbulani'nin ardından, bir anlamda fırkanın ikinci kurucusu sayılan Hasbi liderliğe devam etmiştir. İbn Nusayr'ın daha basit esaslar üzerine kurduğu Nusayrilik özellikle Hasbi tarafından daha geliştirilmiş ve zaman içinde değişik grupların ortaya çıkmasıyla daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bununla birlikte Batınlık etkisinden kaynaklanan gizlilik esası ve diğer aşırı Şii fırkalarda da görüldüğü gibi Nusayrilerin de ortaya çıkış sebepleri önemli şahsiyetleri ve isimleri hakkında birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Nusayriliği geliştiren Hasbi uzun ömrü, ilmi ve fırkayı yayma ve meşru kılma yolundaki faaliyetleri ile Nusayriliğe damgasını vurmuştur. Bundan dolayı Nusayriler tarafından 'şeyhu'd din' lakabıyla

⁵⁴ Özdemir, s.282

⁵⁵ During, (J.D), s.171

anılır. Hasbi'nin kabri Halep'in kuzeyinde bulunmaktadır.⁵⁶ Bir dini eğitim ve ibadet kitabı olarak bilinen, Nusayriliğin dini görüşlerini açıklayan asıl kitabı Kitabu'l Mecmu' da Hasbi tarafından yazılmıştır. Bu kitap Nusayriliği tanıtmaya bakımından önemli bir eserdir. Eserin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda Ehl-i Hak ile Nusayriliğin benzeyen inanç esasları açıkça görülmektedir.

Nusayriliğin uluhiyet inancına göre Ali mabud ve ilahtır. Bu Nusayriliğin temel doktrini olduğu için onlara göre şehadet kelimesi "ben Ali b. Ebu Talip'ten başka ilah ve mabud, Muhammed Mahmud'tan başka hicap, Selman-ı Farisi'den başka bap bulunmadığına şahitlik ederim" şeklindedir. Nusayrilere göre Ali zahirde imam, batında ilahtır. Doğurmamış doğrulmamıştır, öldürülmemiştir, yemez, içmez. O Muhammed'i kendi adına sözcü tayin etmiş olup gece onunla beraber gündüz ayrıdır. Zira Ali gündüz vakti varlığına delalet eden aydınlatıcı nurunu aleme salar. Muhammed de Ali'nin nurundan meydana gelmiş olup, onun uluhiyetine delalet eder.⁵⁷ Nusayrilerde yaratıcının iki yönü vardır. Bunların ilki beşeri, görünen yönü, ikincisi ise ilahi ve görünmeyen yönüdür. İnsanların yaratıcıyı bilebilmesi için beşeri suretle zuhur etmiştir. Ali'nin ilahlığı bu anlamdadır. Dolayısıyla Ali ya doğrudan ilahtır veya ilahlık ona hulul etmiş, bu sebeple ilah olmuştur. Ehl-i Haklarda olduğu gibi Nusayriler de hululün en önemli amacının yeryüzünde adaleti sağlamak olduğunu düşünürler.⁵⁸ Bu inancın bağlamına uygun bir diğer inanç ise tenasüh inancıdır. Böylece Ali birçok peygamberin suretinde zuhur ederek yeryüzüne gelmiştir. Nusayrilerde kutsal sayılan Selman-ı Farisi Ehl-i Haklarda Hz. Ali döneminin meleklerinden biri olarak yerini almaktadır.

1.4.2.3.Tasavvuf

Ehl-i Hak inancı ile irtibatlandırılan akım ve anlayışlardan bir tanesi de tasavuftur. Aslında Ehl-i Hak inancı köken ve örgütlenme bakımından sûfî tarikatlarda var olan derviş kardeşliğini anımsatmaktadır. Nitekim bünyelerinde barındırdıkları batını inanışların benzerleri bazı sufi tarikatlar tarafından

⁵⁶ Fırlalı, s.363

⁵⁷ Prof. Dr. Mustafa Öz, Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları, Ensar yay, İstanbul 2011, s.343

⁵⁸ Hamzeh'ee, s.210

paylaşılmaktadır.⁵⁹ “Sufi inanışlarda olduğu gibi Ehl-i Hak inancında da tarikat liderine güçlü bağlılık, kişinin inancındaki samimiyetine göre kademe kazanması, diğer grup ve inanışlara karşı kapalı bir yapı oluşturmaları ve toplu meclislerde yapılan sesli (ya da sessiz) zikir gibi ritüeller ve yaklaşımlar bulunmaktadır.”⁶⁰

Tasavvufi bir karakter taşıyan dört kapı anlayışına Ehl-i Hak inancında da rastlanmaktadır. Ehl-i Hak inancında şariat, tarikat, marifet ve hakikat merhaleleri tasavvuf anlayışında olduğu gibi hiyerarşik bir düzene sahiptir. Hiyerarşik tekamül sistemi bütün Ehl-i Hak dogmalarının anahtar kelimesidir. Onlara göre her varlık doruk noktasına tanrıda ulaşan kozmik bir akıntıyla yukarıya doğru taşınır.⁶¹ Ehl-i Hak inancına göre Hz. Muhammed’in temsil ettiği dönem şariat, ardından Hz. Ali’nin temsil ettiği dönem tarikat, bu dönemin gelişmesiyle Şah Hoşin ve büyük sufilerin nezdinde marifet ve Sultan Sahak ile birlikte dinde ulaşılacak son makam olan hakikat ortaya çıkmıştır.⁶² Bu sıralamada hangi dönemde olursa olsun tanrının tecelli ettiği kimseler ilahi buyrukları zamanın koşullarına uygun bir biçimde yenilemişlerdir. Bu sebeple her tecelli döneminde önceki makamın bazı ritüellerinde bir takım değişiklikler olagelmıştır. Ehl-i Hak hanedanları arasındaki farklılıkların temelini bu oluşturmaktadır.⁶³ Gerçek bir Ehl-i Hak mensubiyeti (çesbideh) için dört kapı merhalelerinin bir pire bağlı kalınarak aşılması gerekmektedir. Buna göre kişinin, önce şariat aşamasında genel İslami kurallara uyması beklenir, tarikat ve marifet aşamalarında tasavvufi bir takım kriterler aranır, son aşamada ise hak idrak edilir ve kişi Ehl-i Hak olur.⁶⁴

Ehl-i Hak inancı Batınilikte olduğu gibi kabuk-öz ayırımına giderek şeriati meyvenin kabuğuna, hakikati meyvenin özüne benzetirler. Görünenin arkasında her zaman gizli bir anlam vardır. Hak makamına ulaşmak yalnızca Allah’ın nuruna mazhar olanlara özeldir ve bu en yüce mertebedir. Bu mertebeye erişen kimse için teklifi hükümler ve kanunlar farklı işlemektedir. Günlük ibadetler ve oruç sadece

⁵⁹ Edmonds, s.254

⁶⁰ İsmail Numan Telci, "Bir Etno-Dini İnanış Olarak İran’daki Yarsan İnancı: Tarihi, Esasları ve Bugünkü Durumu". e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 10 / 2 (Aralık 2017): 435-454. <https://doi.org/10.18403/emakalat.339754>

⁶¹ During, (J.D), s.170

⁶² Minorsky, (MEB) s.202

⁶³ During, (J.D), s.162

⁶⁴ Hamzeh’ee, s.291

şekildir, Hakk’a mertebesine çıkararak manaya erenlerin bu şekli ibadetlere ihtiyacı yoktur. Çünkü onlar kendilerini hakikat mertebesinde sayarak Müslümanların şeriat aşamasında, tasavvufçuların ise tarikat ya da marifet aşamasında olduklarını ve daha ileri gidilmek isteniyorsa Ehl-i Hak olmaları gerektiğini düşünmektedirler.⁶⁵

Ehl-i Hak ile sufilik arasındaki bir diğer benzerlik de en azından kimi sufîlilerin tanrının şahıslarda hulul ettiği iddiasında olmalarıdır. Bazıları ise hululün Hallaç gibi meşhurlar tarafından söylenen “Ene’l Hak” veya “Cübbemde Allahtan başka kimse yok” gibi sözler yoluyla tasavvufta da var olduğunu ve bu tür sözlerin hululü çağrıştırdığını ifade etmektedirler. Zira onlar bu şekilde hakkın varlığının yaratılmışların varlığının bizatihi kendisi olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Yeri göğü yaratan Allah’ın zatı bizzat yaratılmışların kendisidir. Halik aynı zamanda mahluktur. Yine tanrının kainat ve mevcudatı yaratması sürecindeki tecelli süreçleri ile Ehl-i Hak inancındaki tecelli süreçleri birbirine benzemektedirler.

1.4.3.1. Kalenderilik

Kalenderîlik, geniş bir coğrafyada çok çeşitli sûfî akımları, tarikatları ve hatta bazı heterodoks mezhepleri etkilemiştir. İran’da, Ehl-i Hak mezhebi, Anadolu da Bektaşîlik Kalenderî eğilimlerin belli ölçüde etkilediği teşekküllerdir. A. Yaşar Ocak da Ehl-i Hak inancının senkretik yapısına dikkat çekmiş ve bu özelliğini Kalenderîlikten aldığını belirterek onu, Kalenderîliğin mistik bir kolu saymıştır.⁶⁶ X. yüzyılın sonu veya XI. yüzyılın başlarında Moğol istilaları nedeniyle yersiz yurtsuz kalan birçok Kalenderî sûfî İran, Horasan, Hindistan, Mısır gibi coğrafyalara yayılmıştır. Bu yayılım XIII-XV. yüzyıllar boyunca devam etmiş, Ehl-i Hak, Bektaşî ve Alevî düzenlerinin oluşumunda önemli roller oynamış ve bu anlayışlar arasındaki en önemli iletişim kanalı olmuştur.⁶⁷ Böylece Kalenderîliğin Anadolu da Bektaşîlik, İran’da Ehl-i Hak gibi dönemin inanç ve anlayışlarına karışma süreci başlamıştır. Takip eden yüzyıllarda Melametî anlayışların da etkisiyle Anadolu da ortaya çıkacak olan bir çok tasavvufî akımın da mayasının atılmasında Kalenderîlik etkisi

⁶⁵ During, (J.D), s.163

⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler, Türk Tarih Kurumu Yay, 1992 Ankara, (Marjinal Sufilik), s.201

⁶⁷ Bruinessen, s.173

görülmektedir. Bu bakımdan Kalenderilikteki bazı dervişlere ait olan hikayelerin benzerleri küçük farklılıklarla bir çok mezhep ve anlayışta aktarıla gelmiştir.

Kalenderîliğin, kurucusu olarak kabul edilen Cemâlû'd-Din-i Sâvî'den önceki döneminin en önemli ve ön plana çıkan temsilcileri Baba Tâhir el- Hemedanî, Baba Hemşa, Ebû Ahmed-i Çiştî, ve Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr XI. yüzyılın önemli şair ve mutasavvıflarıdır. Bu isimlerin Kalenderîliğin temellerini attığı öne sürülmektedir. Hemedânî, Lorî, Uryân gibi nisbelerle anılan ve Kalenderîliğin kurucu Sûfilerinden kabul edilen Baba Tahir el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye adlı eserindeki rubâîlerinde kendisi için "kalender" adını kullanan ilk kişidir:

"Ben o pîrim ki adım kalender / Ne evim var ne barkım ne manastırım var ne tekkem / Gündüz oldu mu senin civârında döner dururum / Gece olunca da başımı kerpiçlere kor yatar uyurum."⁶⁸ Yine Baba Tahir'e üryan nisbesinin atfedilmesi Kalenderilerin yarı çıplak bir biçimde hayatlarını sürmelerinden kaynaklandığı ve onunda aslında bir kalenderi olduğu yönünde öne sürülen bir delil olarak kabul edilmektedir.

Baba Tâhir el-Hemedanî Ehl-i Hak inancı içerisinde ruhani ve kutsal bir şahsiyettir. Nitekim Baba Tâhir Ehl-i Hak inancının temelini oluşturan tanrının don değiştirerek yedi farklı insan bedenindeki tecellilerinden biri olarak kabul edilir. Baba Tâhir el-Hemedanî, bu tecellilerin üçüncüsü olan Şah Hoşîn'in yanında bulunan meleklerden biridir.⁶⁹

Ehl-i Hak kurucusu Sultan Sahak'ın köken itibari ile sünni/tasavvufi bir arka plana sahip olduğu, ortaya koyduğu inancın aslında tasavvufi bir öğretilen başka bir şey olmadığı öne sürülmektedir. Buna dayanak olarak gösterilen argüman babası Şeyh İsa ve amcası Şey Musî'nin Nurbahşi tarikatının önemli iki sufi şeyhi olduğu görüşüdür.⁷⁰

"Kalender kelimesinin Ehl-i Haklar arasında onurlu bir karşılığı vardır. Nitekim Guran'daki en sevilen Ehl-i Hak evliyelerinden biri Ali Kalender'dir."⁷¹ Sultan Sahak kendisinden sonra inanç sisteminin temsiliyetini sağlayan ilkin yedi

⁶⁸ Nihat Azamat, "Kalenderiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalenderiyye> (15.05.2019).

⁶⁹ Ocak, (Marjinal Sufilik), s.201

⁷⁰ During, (J.D), s.154

⁷¹ Bruinessen, s.174

hanedan (Heftevane) kurmuştur. Ali Kalender bu yedi Hanedan ikincisi olan Ali Kalenderi hanedanının lideri olarak kabul edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ HAK İNANCININ TEMEL PRENSİPLERİ

Araştırmamızın birinci bölümünde Ehl-i Hak inancı ve doktrininin doğuşu, gelişimi ve diğer inanç grupları ile etkileşimin tarihsel bir yaklaşımla ele aldıktan sonra bu bölümde Ehl-i Hak inancının temel prensipleri üzerinde durulacaktır. Konu inanç esasları, ibadetler ve sosyal yaşam ilkeleri çerçevesinde üç alt başlık halinde incelenecektir.

2.1. İNANÇ ESASLARI

2.1.1. Tanrı İnancı ve Hulul

Dünya üzerinde var olagelmış geniş bir inanç zemininde ortaya çıkan hulûl (incarnation) anlayışı, tanrının belli bir amaç doğrultusunda insan, veya hayvan şeklinde tecelli etmesini ifade eder. Hulul bir anlamda tanrının tecessüm ya da tecessüt etmesi şeklinde de anlaşılabilir. İlk şekli animistik dinlerde ortaya çıkmış olmakla birlikte hulûl inancı gerçek önemine özellikle Hinduizm ve Hıristiyanlık inanç sistemlerinde kavuşmuştur. Bununla birlikte eski Mısır, İran ve Grekler'e kadar pek çok inançta bu anlayış farklı varyasyonlarıyla mevcut olduğunu söylemek gerekir. İslam inancında hulûl inancını benimseyen ilk kişinin önceleri Yahudi olan daha sonra İslam'ı kabul eden Abdullah b. Sebe olduğu ifade edilmektedir.⁷² Sonraki süreçte teşekkül eden aşırı Şîî anlayışlar ilâhî cüzün Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen imamlara intikal ettiğini temel itikadi bir esas olarak benimsemişlerdir. Böylece hulûl ilkesi Gulat-ı Şîa arasında ortak bir inanç haline gelmiştir. Râfîzî gulatından olan Sebeiyye mezhebi, Allah'ın ruhunun Hz. Ali'ye geçtiği iddiasıyla bu tür fikirleri savunan ilk fırkadır. Sebeiyye'yi müteakip Hululiyye fırkalarından olan Beyâniyye, Hattâbiyye, Cenâhiyye, Nemiriyye ve Râvendiyye gibi fırkalar ilahın Hz. Ali'nin ve imamların cisminde tezahür ettiğine inanırlar.⁷³

⁷² Eş-Şehristani, Dinler ve Mezhepler Tarihi “el-Milel ve'n-Nihal”, çev. Muharrem Tan, Kabalcı yay. İstanbul, 2014, s.145

⁷³ Abdulkadir el-Bağdadî, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı, 5.baskı Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s.177,198,208

Ehl-i Hak mensupları da bu firkalarda olduğu gibi Hz. Ali'yi Tanrı'nın bir zuhuru olarak görürler; ancak bu Ehl-i Hak inancının düşünce sisteminde merkezi bir yer tutmaz. Çünkü Ehl-i Hak inancının kurucusu olarak kabul edilen Sultan Sahak, hulul döngüsünde Hz. Ali'yi gölgede bırakmıştır.⁷⁴

Ehl-i Hak inancında tanrının zatının veya sıfatların yarattıklarından birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış basit bir şekil değiştirmekten öte ilâhî zatın bilinçli olarak tecessüm etmek üzere herhangi bir varlığın bedenini seçmesiyle ilgilidir. Ehl-i Hak inancının merkezini, tanrının don değiştirerek yedi insanın bedeninde tecelli etmesi teşkil etmektedir. Bu başlıca tecellilerin yanında birçok küçük tecelliler de gerçekleşmiştir. Ehl-i Hak inancında tanrısal özün iletimine ilişkin bir takım özel terimler vardır. Bu terimlerden biri, “Tanrısal özün onda misafir olduğu kişi” veya “Tanrı tarafından ziyaret edilen kişi” anlamındaki “Zat-ı mehman”dır.⁷⁵ “Zat-ı Başar” veya “Zat-ı Kurs” kavramı da tanrının kişinin doğumuyla beraber onda zuhur etmesi ve kişinin ölümüne kadar bu tecellinin devam etmesini ifade etmektedir.⁷⁶ Onlara göre tanrı yedi defa farklı insanların bedenlerinde tecessüt etmiştir. Tanrının böylesi farklı insanlarda vücut bulmasına sembolik olarak “tanrının giysi giymesi”, “don değiştirme”, “libâs câme”, “dun pûşîden” veya “dun e dun” denir.

Tanrının hululü esnasında dört erkek melek ve bir kadın meleğin ona eşlik ettiğine inanılır. Dört erkek melek için “yârân-ı çâr melek” tabiri kullanılır. Fakat hulule eşlik eden kadın meleğin adı bilinmemektedir. Bu dört erkek meleğin hem İslam'daki dört büyük meleğe nispet edildiğini hem de Yahudi-Hristiyan melek anlayışına benzediği görülmektedir. Bu meleklerin ismi Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail'dir. Bu dört meleğin her yeni hululde isimleri değişse bile gerçekleşen her hululde tanrıya sürekli eşlik etmişlerdir. Literatürde gerçekleşen bu hululleri ifade etmesi bakımından müelliflerin ittifakla paylaştığı bir tablo bulunmaktadır. Buna göre;

⁷⁴ Algar, s.515

⁷⁵ Hamzeh'ee, s.152

⁷⁶ Musalı, s.17

Safha	Birincil (Zati Bashar)	İkincil (Zati Mihman)	İkincil (Zati Mihman)	İkincil (Zati Mihman)	İkincil (Zati Mihman)	Dişi
1)	Havand iagar	Cebrail	Mikail	İsrafil	Azrail	Bilinmiy or
2)	Ali	Selmân-ı Fariî	Kanber	Muhammed	İbn Nusayr	Fatma
3)	*Şah Hoşîn	Baba Buzurg	Kaka Reda	Pir Şaliyar	Baba Tahir	Mama Celalé (Fatma)
4)	Sultan Sahak	Hıdır (Benyamin)	Davud * (Baba Yadigar)	Pir Musi	**İbrahim Tayyar	Dayirak Razbar
5)	Kırmızı (Şah Yolu)	Kamber (Destevâr)	Yari Can	Yâr Ali	Şah Svar	Zer Banû
6)	Muham med Bey (Nurbak hsh)	Ka Mihrican	Ka Melek	Bilinmiyor	Kara Pust	Dusti
7)	Ateş Bey	Cemşid Bey	Almas Bey	Alaaddin Han	Abdal Bey	Peri Hanım

(*)Babasız bir biçimde bakire birinden doğanlar.

(**) Bir anne olmaksızın doğanlar.

Tabloda alt alta gelen isimler birbirlerinin tecellisi, yan yana gelen isimler ise kendi devirlerinde kutsallığı taşıyan ve yayan kişilerdir. Her devrin mutlak ve asli bir *zat-ı beşer*'i, onunla gelen *zat-ı mihman*'lar ve bir de kadın pir bulunur.

Ehl-i Hak inancına göre ezelde İlâhi Öz dışında hiçbir şey yoktur. Yaratılış gerçekleşmeden önce tüm kainat denizlerle kapılı, tanrı da ezel denizin dibinde bir incinin içerisinde tam bir sükun halinde ikamet etmektedir.⁷⁷

Yeryüzü ve gökyüzü yaratılmadan evvel kainat bir deniz halinde, tanrı ise denizin içindeki incinin içinde hareketsiz ve sükun halinde beklemektedir. Alem yaratılmadan önce üç kavram vardı. Sessizlik, tanrının sükunu ve su. Tanrı yarattığı incinin içinde 70 bin sene durmuş ve inciden çıkmayı dileyerek Havenkar/Havendigar biçiminde zuhur etmiş ve incinin içinden kendi özünün sergilendiği özel bir ruh yaratmıştır.⁷⁸

Tanrının yaratma sürecine başladığında ilk yarattığı şey ruhani alemdir. Bunu gücü ile yaratmayı istedi ve arşının altındaki topraktan Bünyamin meleğini yaratmış ve adını Cebrail olarak değiştirmiştir. Cebrail denizin üstünde tanrının varlığından habersiz, hakikatin sırlarını bilmeksizin uçmakta iken tanrı Cebrail ile konuşmaya başlamıştır. Cebrail tanrıyı tanımayarak onun varlığını kabul etmemiştir.

Tanrı ile Cebrail arasındaki diyalogu ve yaratım sürecini Şuvani şöyle betimlemiştir:

“Seninle konuşan ben kimim? Doğruyu söyle övüleceksin. Cibril cüretle şu cevabı verdi. Sen sensin ben benim. Benden üstün hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine tanrı gadaba geldi bir ışık hüzmesiyle onun iki kanadını yaktı ve denize düşürdü. Tanrı bu iki kanattan dağları ve tepeleri yarattı. Kanadından çıkan kandan ise petrolü yarattı. Etinden ise toprağı yarattı. Gözlerinden gök yüzünü ve yıldızları yarattı ve bu yaratılış altı gün sürdü. Cebrail başına gelenlerin kim tarafından yapıldığını anlayamadı ve bir müddet sonra bir ses duydu. Şöyle diyordu: Sana sırrı öğreten ben kimim? Hakikati söyle ve rabbın gazabından kork! Cibril cevap verdi: Ey bana sırrı öğreten bana kendini göster veya bu konuşmaya son ver ben seni tanımıyorum ve benim üzerimde kimse yoktur. Allah ikinci gazabı gönderdi bunun üzerine ve onu denizde çaresiz bıraktı üzgün bir şekilde eleminden inleyerek...

⁷⁷ Hamzeh'ee, s.361

⁷⁸ Hamzeh'ee, s.151

Bir müddet sonra tanrı ona şefkatle baktı ve kaybettiğini ona tekrar geri verdi. Ve ona ilmi vermeyi diledi. Güneşe benzeyen güzel bir çocuk heyetinde kendini ona gösterdi. Cibril onu gördüğü zaman artık tanrıyı tanıyor ve biliyordu. Cebrail tanrıya şöyle dedi: “Benimle konuşan ben sen kimsin?” Tanrı “Ben senin rehberinim, Bunun için seni gönderdim. Şimdi benim nasihatimi dinle ve tanrı sana ben kimim sen kimsin diye sorduğunda şöyle de: Senin azametinin karşısından utangaç ve hakir bir kulum. Sen halik ben mahlukum.

Sonra çocuk ona hayat suyundan bir kadeh verdi ve dedi ki bu suyu görmek için iç. Ve benim irşadımın kemaline iman et. Ve Dadgar’a itaat et. Böylelikle Allah’ın ebedi zatını bilirsin. Daha sonra çocuk gözden kayboldu. Sırta girdi. Cibril nura doldu denizi tavaf ederek yârim sevgilim rabbim bütün mahlukatı yaratan. Her ne kadar boyun eğsem de senin merhametini hak etmiyorum. Tam bu esnada hay olan Allaha bir söz işitti. Dedi ki seni denizde yüzdüren kimdir? Ve seninle konuşan ben kimim? Bu sesi işittiği zaman Cibril secde etti ve inleyerek şöyle dedi: Ben senin kulunum ve sen de rahim olan yücesin. Senden eman istiyorum ve senden korkuyorum. Beni affetmeni, seni tanımazken yârim sahibim beni bağışlamamı diliyorum. Rab şöyle cevap verdi: Ey pir, Kalp ve nur sahibi: Sen emin ve güvenilir olansın sen benim vekilimsin. Alemlere tasarruf konusunda seni görevlendirdim Mahlukatin mürşidi ve önderisin. Sen rabbinin vezirisin. Benden başka hiç kimse senin üstünde yoktur.”⁷⁹

Ehl-i Hak inancında tanrı anlayışı antropomorfik özellikler taşımaktadır. Nitekim tanrının hululü esnasında ona eşlik eden yedi meleğe yaratım sürecinde bir takım insani özellikler nispet edildiği görülmektedir. Buna örnek olarak bu yedi melekten Hatun Dayrek, Davud, Benyamin gibi tecessüm etmiş kişilerin tanrının bıyığından, terinden, nabız gibi insani özelliklerden yaratıldığını ve bu özelliklerin tanrıya atfedildiği görülmektedir.

Havendigar koltuk altından Cebrail’i, ardından ağzından Mikail’i yaratmış ve onu kainata yargıç kılmıştır. Hayır ve şerrin yazımından sorumlu olarak ise

⁷⁹ Şuvani, s. 88

nefesinden İsrail'i, öfkesini temsilen terinden Azrail'i ve nurundan da ismi bilinmeyen kadın meleği yaratmıştır.⁸⁰ Kendi nefesinden de Pir Musa'yı yarattı (İsrail), ağzından Davud'u yarattı (Mikail), öfkesinden Mustafa'yı (Azrail) yarattı. Melekleri yarattıktan sonra göğü yedi tabakaya ayırmış ve şöyle isimlendirmiştir:

1. Levh u sadef tabakası.
2. Akik tabakası.
3. Gewher tabakası.
4. Dürr tabakası.
5. Yakut tabakası.
6. Mercan tabakası.
7. Elest tabakası.⁸¹

Tanrı yedi göğü balıkların sırtına yükleyerek arşa istiva etmiş ve şöyle demiştir: “Ey meleklerim ve kardeşim Cibril, meleklerden birini Serendil dağına gönder ki oradan bir toprak getirsin ve ben beşeri yaratarak onları dünya ile mutlu kılayım.” Melekler birbiri ardınca yeryüzüne giderek toprak getirmek istemişler fakat yaratıcının kudreti ile yeryüzü toprağından verme hususunda yüz çevirmiş ve inleyerek şöyle demiştir: “Ben beşerin mesuliyetini yüklenemem.” Melekler yeryüzünün ağlamasını işittikten sonra rablerine geri dönerek şöyle demişlerdir: “Ey rabbimiz yeryüzü insanoğlundan yüz çevirdi ve bu mesuliyeti yüklenemeyeceğini söyledi” Bunun üzerine tanrı bu görevi Azrail'in yerine getirmesini istemiştir. Azrail kendisine verilen bu görev üzerine öfkeyle yeryüzüne giderek büyük bir zelzele olmasını sağlamış ve yeryüzü toprağından bir miktar alarak rabbinin huzuruna getirmiştir. Tanrı Cebrail meleğine getirilen bu topraktan bir maya çıkarmasını emretmiş ve tanrı bu mayayla Adem'i yaratmayı murad etmiştir. Çıkarılan maya ile melekler tanrı suretinde bir heykel yapmışlar, tanrı da bu heykele can vererek Adem'i yaratmıştır.

Tanrının bundan sonraki zuhurları yeryüzünde gerçekleşmiştir. Sonraki bütün tezahürler yukarıda anlatılan yaratılış sürecinin döngülerini temsil etmektedir. Tanrının tecelli ettiği kişilerin yeryüzünde sivil hayatın kanunlarını koymak, inanç ve

⁸⁰ Minorsky, (MEB), s.202

⁸¹ Şuvani, s.108-110

ayinleri belirlemek ve insanlara doğru yolu göstermek gibi vazifeleri vardır.⁸² İlk defa Havendigar şeklinde zuhur eden tanrının ikinci tecellisi Ali Mürteza yani Ali b. Ebu Talip şeklinde gerçekleşmiş ve onunla birlikte beş melek ortaya çıkmıştır: Selaman-ı Farisi'ye Cebrail'in ruhu, Hz. Ali'nin hizmetçisi Kamber'e Mikail'in ruhu, Muhammed b. Abdullah'a İsrail'in ruhu, Nusayr'a ise Azrail'in ruhu geçmiştir. (Buradaki Nusayr ismi ile kastedilen Nusayriliğin kurucusu olan Ali en-Nemiri olabilir.) Bu tecellilere Fatıma, Hasan ve Hüseyin de eklenir. Fakat tanrının ilk hululüne eşlik eden kadın meleğin adının bilinmemesinden kaynaklı olarak hangi tanrısal ruhu taşıdıkları bilinmemektedir.

Üçüncü hulul Şah Hoşin'de vücut bulmuştur. Bu hulul Şah Hoşin'in annesi Celaleh'in ağzına giren bir ışık huzmesi ile gerçekleşmiştir.

Dördüncü hulul mezhebin kurucusu Sultan Sahak'ta gerçekleşmiştir. Sultan Sahak'tan sonraki hululler konusunda Ehl-i Hak inancında ihtilaf söz konusudur. En yaygın rivayete göre son üç zuhur Kırmızı (Şah Veys Kulı), Muhammed Beg (Mamad Beg) ve Şah Ateş şeklinde olmuştur.⁸³ Son hulul edilen kişi Şah Ateş'in oğludur ve şahin şekline bürünerek ortadan kaybolmuştur. Tanrının daha sonra hulul edip etmediği bilinmemekle birlikte bu başlıca tecellilerin yanında birçok küçük tecellilerin de gerçekleştiği inancından dolayı kişi hayatı boyunca ve belli bir zaman aralığında zat-ı mehman olabilir.

2.1.2.Kutsal Metinler

Ehli Hak inancında temel kutsal metinler “Kelam Hazâne” ya da “Defter-î Perdîverî” de denilen *Kitab-ı Serencam*'dır. *Serencam*'ın dili Kürtçe olup nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Ehl-i Hak mensuplarınca mukaddes kabul edilen *Serencam* Ehl-i Hak zuhur dönemlerini, mezhahir, edep, erkân ve dualarını içerir. Ehl-i Haklar için kutsal kabul edilen şahsiyetlerin zuhur dönemlerini açıklayan bilgilerin yanında geçmişte yaşamış önemli şahsiyetlerin ve velilerinin söz, beyit ve vecizelerinden oluşur. Ehl-i Hak uluları tarafından kaleme alınmış, kutsal kabul

⁸² Musalı, (Valentin Alekseyeviç Jukovsky-İranda Ehl-i Hak Tarikatı), s.115

⁸³ Algar,s.513

edilen başka kitaplar mevcut olmakla birlikte bunlar *Serencam* kadar önemli kabul edilmemiştir.

Ehl-i Hak kutsal metinlerine kelam ismi verilmektedir. Her kelam bir bentten oluşmakta, önemli şahsiyetlerden birinin döneminde yazılan bentler ile belli bir dönem aralığında yazılan bentlerden de bir defter oluşmaktadır. Bu defterlere “devre” adı da verilmektedir. Devrelerde önemli şahsiyetlerin konuşmaları, derviş ve müritlerin diyalogları bulunmaktadır. Günümüze ulaşan kutsal ve yazılı metinleri bu devrelerdir.

Kelamlar erken dönemde sadece cemaatin kullanımına yöneliktir. Ehl-i Hak inancının ayırt edici özelliklerinden biri olan dışa kapalılık bu kelimelerin yüzyıllarca cemaat dışındakilerden saklı tutulmasına neden olmuştur. Ehl-i Hak metinlerinin, cemaat dışındaki yabancı araştırmacılar, oryantalistler ve seyyahlar tarafından elde edilmesi bakımından XIX. yüzyıl bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü 1902 yılında Rus oryantalist Viladimir Minorsky Tahran’da 1843 tarihli, Farsça, Goranice ve Türkçe yazılmış çok sayıda kelam içeren el yazmalarını ve Ehl-i Hak kutsal metinlerini akademik dünyaya tanıtmıştır.⁸⁴ Bu metinler kolayca ezberlenebilen kafiyeli şiirler halinde ifade edilmiştir.⁸⁵ Minorsky’nin Rusçaya çevirdiği bu çalışması günümüzde mevcut değildir. Bu akademik çalışma Ehl-i Hak müritleri ve İranlı araştırmacılar tarafından kabul görmeyen bir metin olma özelliğine sahiptir.

Ehl-i Hak metinlerini mezhebin mensupları dışındakilere tanıtmaya girişimleri Minorsky’den sonra da devam etmiş, elli yıl sonra yine bir Rus oryantalist Vladimir Alekseevich İvanov tarafından Farsça yazılmış Ehl-i Hak metinlerini içeren bir baskı yayımlanmıştır. Bununla birlikte 1973 yılında İran’da *Serencâm’ın Kelamât-i Tırki* adıyla Türkçe bir basımını müteakip 1981 yılında, Benyamin’den sonra, Cebrail’in yeniden Sultan zamanından zuhur etmiş hali olarak kabul edilen J. Afşar, bu Türkçe basım *Serencam*’ın başka bir versiyonunu, Türkçeye uyarlayarak kendi yorumları ve şiirleriyle birlikte *Divân-ı Kuşçuoğlu* başlığı altında yayımladı⁸⁶

⁸⁴ During, (F.D), s.8, Minorsky, (F.D), s.18

⁸⁵ Edmonds, s.252

⁸⁶ During, (J.D), s.142,143

2.1.3.Tenasüh/Ruh Göçü/Ahiret İnancı

Hulûl ve tenasüh kavramları birbirlerine yakın ve birbirleri yerine kullanılan iki kavramdır. Bu kavramlarla ilgili Yusuf Şevki Yavuz şöyle bir kanaate ulaşmıştır:

“Hululün tenasüh ve enkarnasyon (incarnation) gibi kavramlarla aynı veya yakın anlamlar taşıdığı ileri sürülmüşse de hulûl genellikle Allah’ın yaratıklarına ve özellikle insanın bedenine intikal etmesi, tenasüh ise insan ruhunun başka bir insan veya hayvana ait bedene girmesi manasında kullanılır.”⁸⁷

Ancak Ehl-i Hak inanişında tanrının hulul ederek tecelli etmesi tenasüh inancıyla neredeyse iç içe geçmiştir. Tanrı tecessüt etmek suretiyle zuhur ve tecelli edince insanlar arasında da tenasühün cereyan etmesi buna uygun düşmektedir. Bu bakımdan insan ruhlarının tenasühü Ehl-i Hak inançları arasındadır.⁸⁸

Tenasüh anlayışına göre insanın ölümüyle birlikte bedenden çıkan ruh bir başka bedene girerek tekrar dünyaya gelir. İnsan ruhunun ölümün ardından yeniden yeryüzüne dönerek farklı bedenlerde varlığını sürdürmesi inancını benimseyen birçok din ve mezhep mevcuttur. Tenasüh öğretisi bir Hint düşüncesi olarak bilinir ve bugün bütün Hint kökenli dinler, bazı yerel Afrika dinleri, Yahudi Kabalist geleneği ve İslam sonrası süreçlerde ortaya çıkan Gulat/Batini fırkalar arasında Nusayrîlik, Bektaşilik, İsmâiliyye, Dürzîlik ve Yezîdîlik gibi heterodoks mezhepler de tenâsüh öğretisini küçük farklılıklarla kabul etmektedir. Bu inanca göre kişinin önceki yaşamındaki inanç ve amelleri onun bu yeni bedeninde nasıl biri olarak döneceğini belirleyen en önemli etmendir. Kişi yaşamında günahkar ise ruhun daha aşağı bir bedene göçeceğine inanılır. Ehl-i Haklar insanın ölümünü bir ördeğin suya dalması ve bir başka yerden çıkmasına benzeterek ölümün korkulacak bir şey olmadığına inanırlar.⁸⁹ Onlara göre tenasüh döngüsel bir şekilde ilerler ve her bir döngüde aynı ruh bin bir defa don değiştirerek farklı bir bedene intikal eder ve sonuncu göç kıyamet gününde gerçekleşir. Her bir tenasüh insanın arınma ve ruh tasfiyesini amaçlamaktadır. Böylece ruhun tenasüh neticesinde derecesinin ne olacağını önceki hayatında iyi veya kötü olması belirlemektedir. Eğer ruh iyi

⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Hulûl", <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulul#2-islam-dusuncesinde-hulul>.

⁸⁸ Algar, “Ehl-i Hak”, DİA, 10. Cilt, s.514

⁸⁹ Minorsky, (MEB), s.203, Bruinessen, s.187

amellere sahip ise bin bir göç yaşandıktan sonra tanrının yanında yer alacak ve bu döngü sona erecektir. Ruh henüz bu dereceye ulaşamamış ise cezasını çekmek üzere tekrar dünyaya gönderilecektir. Zira dünya cehennemi ifade etmektedir.⁹⁰

Ehl-i Haklar, ruhların tenasühüne iman etmekle birlikte ahiret gününe ve cennet ile cehenneme de inanırlar. Kakailerin önderlerinden biri olan Abidin-i Caf'ın şöyle dediği ifade edilmektedir:

“Serencama göre kıyamet günü Şehrezor'da olacaktır. İyiler cennete girip yüce Rabbin güzelliğini teemmül edecekler, kötülerin sonu ise yokluk ve hiçlik olacaktır.”⁹¹

Burada kıyametin kopacağı yer olarak belirtilen Şehrezor, Ehl-i Hak inancının kurucusu olarak kabul edilen Sultan Sahak'ın doğduğu bölgedir ki günümüzde Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı olan Halepçe sınırları içerisinde yer almaktadır.

Ehl-i Hakların tenasüh inancıyla örtüştüğü düşünülen ve hassasiyetle üzerinde durdukları bir husus bulunmaktadır. “İslamiyet öncesi Türkler ve Moğollar, kutsal kabul ettikleri hayvanların kemiklerini kırmamaya özen gösterirlerdi, hayvanın bir başka dünyada yeniden dirilmesine yarayacağına inanarak kemiklerini toplayıp gömer veya yakarlardı. Hayvanın kemiklerinden birinin hasar görmesi veya kaybolmasının hayvanın sakat doğmasına yol açacağına inanılırdı.”⁹² Ehl-i Haklarda da kurbanın kemiklerinin kırılmamasına özen gösterilmesi ve etlerden sıyrılarak bütün olarak gömülmesi konusunda hassasiyet gösterilmektedir. Bundan dolayı Ehl-i Haklar mevsimlerin başlangıcında tertip ettikleri kutsal yemeklerinde kesilen hayvanların kemiklerinin kırılmamasına çok dikkat ederler.⁹³

2.1.4. Melek İnancı

Ehl-i Hak melek inancı ile tanrı inancı iç içedir. Tanrı inancı bölümünde ifade edildiği gibi Allah'ın kendilerinde cisimleştiğine ve hulul yolu ile kendilerine intikal

⁹⁰ Hamzeh'ee, s.200

⁹¹ Şuvani, s.93

⁹² Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, (AYO) s.169

⁹³ Bruinessen, s.182

ettiğine inanmaktadırlar. Tanrının bu hululü esnasında dört erkek melek ve bir kadın meleğin ona eşlik ettiğine inanılır. Dört erkek melek için “Yaran-ı Çahar Melek” tabiri kullanılır. Bu meleklerin İslam’daki dört büyük meleğe nispet edilerek konumlandırıldığı görülmektedir.. Her tecelli zinciri bir büyük meleklerle başlar. Tanrının tecellisinin her defasında dört ya da beş melek eşliğinde ortaya çıktığına inanılır. Enkarnasyonların her birinde Allah’a bir dizi melek ve diğer ruhani varlıklar eşlik eder. Melekler ulûhiyetin sudurlarıdır.

Sultan Sahak’a refakat eden 7 melek vardır. Bu meleklerle Haftan-ı Cavidan yani yedi ölümsüzler adı verilmektedir. Bu yedi kişi şunlardır:

1. Seyyid Hızır, Pir Bünyamin, bu Cebrail’in cisimleşmiş halidir. Allah’ın terinden yaratılmış olup tevazunun simgesidir.
2. Musa, Pir Davud, Bütün Ehl-i Hak gruplarınca delil olarak kabul edilir. Deveye binen Davud anlamında bir lakap verilir. Mikail’in cisimleşmiş halidir. Tanrı onu kendi nefsinden yaratmış ve Tanrının öfkesinin sembolü olmuştur.
3. Molla Rükneddin ed-Dimeşki, Lakabı Pir Musa’dır. Sultanın veziri ve katibidir. İsrail meleği ona eşlik etmiştir. Allah onu bıyığından yaratmıştır. Merhametin simgesidir. Mustafa Davudani Azrail meleğinin cisimleşmiş halidir.
4. Hatun Dayrek, Remzbar lakaplıdır. Sultan Sahak’ın annesidir. Allah onu nabzından yaratmıştır. Rahmet ve merhametin sembolüdür.
5. Şah İbrahim, Melek Tayyar olarak isimlendirilmiş, kuş sahibi veya Şahbaz olarak da bilinmektedir. Sultanın varisi ve yardımcısıdır.
6. Seyyid Ahmet
7. Baba Yadgar

Bu yedi ölümsüzlere, masum imamların enbiyanın ve meleklerin ruhları intikal etmiştir. Onlar insanları Allah’a ibadet etmeye çağırırlar. Bu melekler Allah’ın mutlak nuruna sahiptirler. Onlar Allah ile kul arasında vasıtadırlar. Onlar kainatta mümin melekler olarak mevcutturlar. Kendilerine Allah tarafından verilen görevleri ve alemin yönetimi işlerini yaparlar.⁹⁴

⁹⁴ Bruinessen, s.168

2.2. İBADETLER

Ehl-i Haklar ibadet kurallarını dört esas üzerine kurmuştur. Bu esaslara “Yar-i Çahrevan Baveri Veca” adını vermektedirler. Paki ve Rastî, Nîstî ve Rîdâ.

Paki: Zahir ve batında temiz ve pak olmayı ifade der.

Rastî: Doğruluk üzere olmak, yasakları terk etmek.

Nisti: Gurur, kibir ve hasetten arınmak, ilahi takdire teslim olmak.

Rîdâ: Allah’ın kullarına yardım ve hizmet etmek. Ehl-i Haklar bu dört esası ibadetlerin yapılış gayesi olarak kabul ederler.⁹⁵

Ehl-i Hak mensupları sır açıklamaz ve onlar için gizlilik esastır. Dini akidelerinin rûkûnlerinden biri de herhangi bir malumatı kimseye vermemektir. Onlar sessizlik ve suskun kalmakla meşhur olmuştur. Onların bu özelliğine nispetle Irak Kürtleri arasında sır saklayan kişi için “onun sırrı Kakai sırrı gibidir” derler.⁹⁶

2.2.1. Cem

Ehl-i Hak inancına göre günlük yapması gereken ibadetler bulunmamakla birlikte en az dini ilkeler kadar önemli bir çok ritüel bulunmaktadır. Bu ritüellerin başında düzenli olarak cemhane denilen mekanda toplanmaları ve cem merasimi gerçekleştirmeleri gelir. Cemhaneler ibadet etmenin yanında Ehl-i Hak mensuplarının karşılaştıkları problemlerin çözüm merkezi olarak da kullanılır. Cemaatin her bir mensubu en fazla günde beş, en az ayda bir defa ibadet etmekle yükümlüdür.⁹⁷ Cem ibadeti en az üç katılımcının olması ile başlar, sayının çoğalması ibadeti daha makbul kılar. Hem erkek hem kadınların katıldığı bu ritüelde katılımcıların akıllı olması, manen saf olmaları, zahiren temiz olmaları gerekmektedir. Zengin bir halk kültürüne sahip olan Ehl-i Haklar cem ibadetini seyyid öncülüğünde, naib, halife, kelam okuyucu (kelamhan) ve hadem eşliğinde tanbur ile müzik yaparak icra ederler. Cem ibadetinin gerçekleşmesinde öncülük eden ve duaları okuma görevi olan seyyid kutsal sayılan on bir ailenin soyundan gelen biri olmalıdır. Seyyid’in yardımcısı olan Naib ikinci kademe kutsal aile olan

⁹⁵ Hamzeh’ee, s.277

⁹⁶ Şuvani, s.114

⁹⁷Hamzeh’ee, s.233

delil soyundan olmalı ve seyyidin olmaması durumunda onun görevini üstlenerek duaları okumaktadır. Cem ibadetine katılanlara adakları dağıtan kişi halife olarak bilinir. Dini ilahileri tanbur eşliğinde okuyan kişi ise kalamhan olarak adlandırılır. Cemlerde genel olarak düzeni sağlayan kişi ise hadem olarak bilinir.

Cem ritüelinde niyazlar ve kurbanlar sunulur, adaklar adanır, zikir okunur, cemaatin coşkulu katılımı ile müzik eşliğinde kelimeler söylenir. Ritüelin başlangıcında katılımcılar kapının eşiğinden secde ederek girer, saygı ve edep ile sağdan başlayarak birbirlerinin ellerini öper ve birbirlerine yakın bir biçimde bağdaş kurarak otururlar. Hadem dışında ayakta kimse kalmaz. Hadem cemin içindeki düzeni sağlar ve seyyid tarafından verilen düsturları yerine getirir. Cemin başladığını ve bittiğini *Evvel-ahîr Yâr*” (ilk ve son olan Yâr’dır, yani Tanrı’dır) sözleriyle ilan eder. Son olarak padişahın bölüştürdüğü adakları dağıtmakla görevini yerine getirir.

Ehl-i Hak’lar cemde oldukları sürece dini konular, zikir ve ibadet dışında başka hiçbir şeyle meşgul olmaz ve konuşmazlar. Cemde yer alanlar, cemin bulunduğu mekanda Tanrı’nın zatının, halkanın ortasında sembolize olduğuna inanır. Bu yüzden cemin başından sonuna değin, o mekanda bulunanlar İlâhî Öz’e ulaşmak için yapılan hizmetlere canı gönülden katılırlar. Cemlerin tertibi ve teşkilinde Ehl-i Hak kolları arasında farklılıklar gözükmemektedir. Örneğin bazı gruplarda kadınlar ceme alınırken, bazı diğer kollarda kadınlar ceme dahil edilmezler. Bazı yerlerde cemin ardından şarap sunulurken diğer yerlerde içecek olarak ayran ikram edilmektedir.⁹⁸ Cem töreni her zaman adak yemeği, aşıkâr zikir, gizli zikir yapılarak icra edilir. Aşıkâr zikirlerde katılımcılar (kadın-erkek) el çırparak eşlik ederler. Zikirlerin içeriği beş ayrı biçimdedir. Bunlar; Ebadet (dinsel vecibelerin zikri), Hacet (meşru olan her hacetin zikri), Mo’ezet (güzel ahlak ve nefis tezkiyesi vaazları), Cezbiyat (sesli okunan ve vecd haline sokan dualar) ve Murakabat (huşu içinde yapılan tefekkür)’dir. Bunlardan Murakabat’a ‘feker u zekr’ de denilmektedir ve müzik eşliğinde, tasavvufî bir zikir mahiyetinde icra edilir.⁹⁹

Cem törenlerinin dini bir ritüel olmasının yanında Ehl-i Hakların sosyal dayanışmasını güçlendirmesi açısından önemlidir. Nitekim müşterek yapılan cemler ile önemli durumlara karşı istişare yapılarak doğru kararlar alabilmekte ve nasıl bir

⁹⁸ Musalı, s.19

⁹⁹ Hamzeh’ee, s.238

tutum sergilemeleri gerektiğini konusunda nihai bir sonuca ulaşabilmektedirler. Cemlerde yapılan bağışlar ile sosyal dayanışma ortaya çıkmakta ve böylece cemaat içi birlik kuvvetlenmektedir. Cem boyunca mensupların sosyal hayattaki statüleri ikinci plana düşer ve zengin, fakir, güçlü, güçsüz gibi ayrımlar ortadan kalkarak sosyal eşitlik sağlanır.

2.2.2. Kurban/Adak

Kurban ritüeli Ehl-i Hak mezhebinde nezr¹⁰⁰ olarak ifade edilir. Nezr Arapça bir kelime olup adak-kurban anlamına gelmektedir. Ehl-i Hak mensupları için bütün cem ve merasimlerinde olmazsa olmazlardan sayılan kurban ve adak oldukça önemli bir ibadettir. Ehl-i Hakların nezr olarak ifade ettikleri iki adak vardır. Bunlar; niyaz ve şokrane'dir. Nezr ile ifade edilen kurban ise dört türdür. Bunlar; kanlı kurban, kansız kurban, hedmet ve kurban olmadığı halde merasime eşlik eden gıda maddeleridir. Bunlar; kavun, şeker, badem ve kavit denilen karışımdır. Bunlarla birlikte Ehl-i hakların kanlı ve kansız olmak üzere 14 kurban türü olduğu iddia edilmiştir.¹⁰¹

Ehl-i Hak inancının kurban ritüeli belli usullere göre icra edilir. Kanlı ve kansız kurban ayinine Sebz Nemuden denir. Yani yeşillendirmek, yeniden hayat vermek anlamına gelir. Ehl-i Hak mensuplarının kurban olarak hazırladığı hedmet pirinç ve kurban etinden oluşan bir yemektir. Yeterli miktarda ekmek ile birlikte eşit dağıtılan hedmet kurbanı yalnızca cemaat mensuplarına dağıtılır ve bir ibadet olarak yerine getirilmiş olur.

Kansız kurban olarak ifade ettikleri kurbanlar ise balık, ceviz, gerde (bir çeşit ekmek) ve nardır. Ehl-i Haklar ekşi ve acı olan meyveleri hiçbir bağış ve kurban için uygun görmezler.

Ehl-i Haklarda sunulan kanlı kurbanlar deve, evcil koyun, öküz ve kümes hayvanlarından oluşmaktadır. Kurban ritüeli belirli usullerle yerine getirilir. Örneğin; kurbanlık hayvan kesilmeden önce gözlerinden öpülür ve ona hurma gibi tatlı bir şey yedirilir, bıçak iyi bilenir, seyyid duasını okuduktan sonra hadem ya da yardımcılar

¹⁰⁰ Hemzeh'ee, 238.

¹⁰¹ Minorsky, (MEB), s.514

hayvanı keser. Kanlı kurban ritüelinde dikkat çeken bir diğer unsur kesilen kurbanın kemiklerinin kırılmamasına özen gösterilmesi ve etlerden sıyrılarak bütün olarak gömülmesidir. “İslâm öncesi devirde Türkler ve Moğollarda kurbanların etleri yenildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz, büyük bir itina ile toplanarak ya gömülür ya da yakılırdı. Bu suretle o hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrı'ya ulaşacağına inanılırdı. Kemiklere bir zarar verildiği yahut birkaçı eksik olduğu zaman o hayvanın sakatlanacağı düşünülmekteydi.”¹⁰² Ehl-i Hak mensupları da aynı saiklerle kestikleri kurbanın kemiklerinin kırılmamasına dikkat ederler.¹⁰³

Kurban merasimi Ehl-i Hakların tuttuğu üç günlük “Kavaltasi” ve “Mernavi” orucunun her bir günü için bir kurban adarlar ve ardından gelen bayramda da coşkulu bir kurban merasimi icra edilir. Bunların ilki, kameri ayın on ikinci gecesinde sunulur. Bu Pîr Benyamin onurudur. İkincisi Delil Davut onuruna ve üçüncüsü Mustafa Davudan onurudur. Son olarak üç günlük orucu takip eden bayram gününde adanan kurban Sultan Sahak onurudur.¹⁰⁴ Bayramdan önce hanedeki birey sayısınca horoz alınır ve Hz. İshak lokması adını verdikleri yemeği yaparlar.¹⁰⁵

Ehl-i Hak kutsal kitabı Serencamda geçen bir kelamın onların kurban ibadetine verdikleri önemi ifade etmesi açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu kelama göre:

*“Ey dostlar kurban sunun
Ben söylerim size kurbanın kural ve dualarını
Sultanî ziyafetini hazırlayıp sonlandıralım
Zira bu, yüce insanların ebedi gün padişahının bir tavsiyesidir
Sevinç kaplayacak Şâh Hoşîn'in ordularını
Davûdun ve ayrıca Benyamîn'in aşkı için
Dar koşullarda (tengî) ve felaketle mücadelede
Kurban sunmanız tavsiye olunur.
İlkin Cebail görünmez alemden bir koç getirdi
Ve İsmâîlin yerine onu kurban etti
Zilhicce ayının onu, Kurban Bayramıdır.*

¹⁰² Ocak, (AYO), s.173

¹⁰³ Hamzeh'ee, s.249

¹⁰⁴ Hamzeh'ee s.268

¹⁰⁵ Necdet Yaşar Bayatlı, Irak'ta Kakailik ve bir Kakai Tükmen Şairi Hicrî Dede, s.72

Tüm dünyanın ve padişâhın malumudur.
İkinci kurban sarı koçtur.
Balığın etini yiyen mikaildi.
Kurban hazır ve iyi halde olmalı (hoşreng).
Semiz olmalı ve altı ay boyunca lütufla beslenmeli
Cem katılımcıları temiz kalpli dostlar olmalı.
Kutlu padişah Sultan Sahakın meclisinin zahitleri olmalı.
Kurbanın toynak ve ayakları, ağız ve burnu temizlenmeli
Cemhaneye getirilmeli
Tüm katılımcılar yıkanmış olmalı
Ta ki yüce kralın huzurunda oturmaya layık olsunlar.
Kirli insanların gözleri cemi görmekten men edilmiştir.
Pîr ve müritlerinin eşitliğini görmezler
Zira kirliler şeytandandır.
Bu sebeple Sultanın cemine girmeleri yasaklanmıştır.
Ebedi gelenek ve sultanın talimatlarına göre
Cem katılımcıları kurban sunmak için her gayrette bulunmalılar.
Gel ey dost, nezaketle, düzen ve kuralla
Getir tatlıları Şokrane diye adak
Kurban hayvanının ağzını tatlandır (Bir şükran ifadesi olarak)
Onu kesmek istediğinde
“Benyamîn akdi” duasını oku ve “amin” ile eşlik etsin müritler
Kurban hayvanı bir kerede kaldırılmalı yerden
Hiçbir inançsızın olmadığı bir yere götürülmelidir.
Kurban hayvanı yere yatırıldığında
“Benuamînin pak aşkı için” (be naz-e pak-e benyamin)demelisin
Keserken (boynu) bıçakla çabucak yavaşlamaksızın
“Evvel ve Ahîr dosttur” demelisin
Başka tür özel bir kurban yemeğinde “Neqdineh ’tir”
Neqdineh isminden de anlaşıldığı gibi daha iyi bir türdür
Tuz ekle ve kavur onu
Taki yemeğe ve uykuya ihtiyacı olmayan Padişaha hizmet edesin

*(Kurban yemeğinden)örtülmemiş pay verme hiç kimseye
Ruhu çıplak olan fakirlere bir pay ver
Evet, size tavsiye ederim, ey hemfikir dostlar,
Yırtmayın kurbanın derisini
Ey dostlar hınçla yırtmayın deriyi
Kırmayın kemiklerini kurbanın
Kasenizi yıkayın ve oturun cemde
Hadem'e verilmeden evvel hiçbir şey istenmemelidir.
Ceme götür kurbanın derisini
Ne kadar ediyorsa "niyaz" için ver
"Gerdeh" al fakat kırk somundan fazla olmasın
İki "beyaz" metal sikke ver "baş sadakası için"
Ta ki şehirlerde çoğalasınız
Bundan sonra sıcak su götür cemhaneye
Yıka tüm müritlerin ellerini
Ta ki merasimler (tastamam) uygulansın
Tomar üzerine Altın Kalemle kaydedilmeyecektir
Tüm ve kural ve kaidelerine hakkıyla uy
Saygınlık için öteki dünya sabahında"¹⁰⁶*

2.2.3.Oruç

Kadın ve erkek her bir Ehl-i Hak mensubu, içinde bulunduğu bölge ve gruba göre değişiklik göstermesi ile birlikte üç veya altı gün oruç tutmalıdır. Bazı gruplar sadece üç gün süren Kavaltasi orucunu tutar, bazıları ise yine üç gün süren Mernavi orucunu tutar. Ayrıca bazı Ehl-i Haklar Hz. Ali'nin muharrem ayında namaz kıldığı esnada şehit edilmesinden dolayı Alevîler ile benzerlik gösteren Muharrem ayının ilk on gününde oruç tutarlar. Ehl-i Haklarca Sultan Sahak ile ilişkilendirilen mernavi ve kavaltasi oruçları en önemli oruçlardır.

¹⁰⁶ Hemzeh'ee s. 259-262

Mernavi orucu:

Sultan Sahak'ın üç kardeşi (Qadere, Heder, Selamet) ve düşmanları Sultan Sahak ve yedi yoldaşını öldürmek isteyince onlar yeni mağara anlamına gelen mernevaya sığınmışlar, bu mağarada üç gün boyunca aç ve susuz kalmışlardır. Düşmanlarından kurtulup mağaradan çıktıkları dördüncü günü bayram ilan edilmiştir.¹⁰⁷ Aç kaldıkları bu üç güne nispetle cemaat mensupları üç günlük oruç tutarlar ve bu orucun sonrasında Şâhî günü ya da hakikat bayramı dedikleri bayramı idrak ederler. Zira Sultan Sahak'ın bir hürmet ve şükran göstergesi olarak müritlerinden gelecekte aynı üç günlerde oruç tutmalarını istemiştir. Sultan Sahak'ın mağarada geçirdiği üç gün rivayetinin yanında Ehl-i Hakların Hz. Adem'in cennetten kovulduğu üç günü, Hz. Yunus'un balinanın karnında geçirdiği üç günü, Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki üç gününü anımsatarak aslında bu üç günlük orucun kökeninin farklı arka planlara sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Aralık ayının 12, 13, 14'üne denk gelen mernavi orucunu İran Ehl-i Hakları, Hanekîn-Diyale, Süleymaniye'de yaşayan Kakailer tutmaktadır.

Kavaltasi orucu:

Bu oruç Ehl-i Hak meleklerinin Sultan'ın emri ile karla kaplandığı bir rivayete dayanmaktadır. Bazı rivayetlerde ise Irak'tan gelen ve Sultanı Perdiver'de ziyaret etmek isteyen yedi müridin Halepçe'deki Şaho dağında tipiye yakalanarak üç gün mahsur kalmalarına dayanır. Bu rivayetlerin melek anlatısında Sultan Sahak'ın emri ile yoldaşlar üç gün oruç tutar. Tutulan oruçların bereketi ile Ehl-i Hak melekleri maruz kaldıkları karların içinden yeniden canlanır. Bu hikayeye Serencamda da rastlanır. Diğer rivayete göre olay şöyle gerçekleşmiştir: Perdiver'in Şeyhan köyünde bulunan Sultan Sahak'ı ziyaret etmek için yola çıkan yedi kişi bir dağın yamaçlarında tipiye tutulurlar. Ve üç gün boyunca aralıksız yağan kar altında mahsur kalırlar. Sultan Sahak bu durumdan haberdar olunca onların kurtulması için dua eder ve müritlerinden bir ekibi onları kurtarmak üzere mahsur kaldıkları yere gönderir. Sultan Sahak onların atlattığı bu badire ve gösterdikleri kahramanlıktan dolayı tabilerine üç gün oruç tutmalarını emretti.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Hemzeh'ee, s.266

¹⁰⁸ During, (J.D), s.156

¹⁰⁹ Bayatlı, s.71

Ehl-i Haklar bu oruçlarda yemez, içmez, türün kullanmazlar, bu üçer günlük oruç süreçlerinde tırnaklarını kesmez, saçlarını tıraş etmez ve yıkanmazlar. Her orucun bittiği akşam bir bayram gibi kabul edilir.¹¹⁰

Kavaltasi ehli olan kişiler şunlardır. Qoli, Şihabuddin, Şakah, Şah Nazar, Şah Murad, Selman, Pir Dilawer,¹¹¹

Ateş Beg koluna mensup olan kimseler diğer hanedanlar gibi bu üç günlük iki orucu da tutmazlar.¹¹² Çünkü ahiret günü yakın olduğu için oruç tutmak yerine bayram yapmak gerekir.¹¹³

Ayrıca 11 Ocakta istikbal orucu denilen orucu tutarlar.

2.2.4.Abdest

Ehl-i Hak inancında diğer pek çok inançta olduğu gibi temizlik ve paklığı ifade eden abdest alma ritüeli bulunmaktadır. Bunlar ikiye ayrılmaktadır; yeterince suyun bulunması durumunda tüm bedenin yıkanmasını ifade eden ertemasi abdesti ve yeterince su bulunmadığında suyun bir kase ile kafadan, sağ ve sol omuzdan olmak üzere üç defa su dökerek alınan tertibi abdestidir.¹¹⁴

2.2.5. Cenaze Merasimi ve Yeniden Doğum

Ehl-i Hak inancında kişinin ölümü ile gömülmesi esnasındaki ritüeller İslam'daki ölüm ritüelleriyle benzeşmektedir. Kişi ölünce su ile dokuz defa yıkanır. Bu yıkama esnasında üç defa baştan üç defa sol omuzdan ve üç defa sağ omuzdan su dökülür. Ardından ceset beyaz bir bez ile kefenlenerek mezarlığa götürülür. Cemaat cenaze etrafında saygıyla ayakta durur. Ölen kişi için bir takım niyazlar dağıtılır ve tüketilir. Cenaze duası okunduktan sonra başı Perdiver'e döndürülmüş biçimde gömülür. Ölünün gömüldüğü ilk gece mezarın üzerinde ateş yakılır. İlk üç gecede ise ölünün odasında yanan bir fanus bulundurulur. Müzik ve ilahiler cenaze merasiminin

¹¹⁰ Musalı, (jukovsky) s. 136

¹¹¹ Hamzeh'ee, s.388

¹¹² Şuvani, s.105

¹¹³ Minorsky, (F.D), s.10

¹¹⁴ Hemzeh'ee, s.277

ayrılmaz bir parçasıdır. Bu ezgiler ölünün istirahat kavuşması ve günahlarının bağışlanması için çalınır. Ehl-i Hak inancına göre ölüm zahiren bir son olarak görünse de ruh don değiştirmiş olduğu için yeniden var oluşu ifade eder. Bundan dolayı ölümü bir ördeğin suya dalıp çıkmasına benzeterek korkulacak bir husus olmadığına inanırlar ve cenaze merasimi matem havasından çok kutlama havasında geçer.¹¹⁵

2.3. SOSYAL YAŞAM

2.3.1. Evlilik

Bir erkeğin birden fazla kadınla evli olmasını ve evlilik gerçekleştikten sonra boşanmayı kabul etmezler. Ehl-i Hak ailelerinde birçok Şii kadın bulunurken kendi kadınlarını Müslüman veya başka din mensuplarıyla evlendirmemektedirler.¹¹⁶ Evlenilen kadın kısır olsa dahi ondan boşanıp bir başka kadınla evlenmemektedirler.¹¹⁷

Ehl-i Haklarda “şart-ı ikrar” adını verilen kardeşlik ahdi kadın ve erkek arasında evliliği engelleyen bir durumdur. Buna göre kardeş ilan edilen kişiler dünya ve ahirette birbirlerinin hayır ve şerlerini paylaşırlar.¹¹⁸ Aralarındaki bu anlaşma cem töreni ile resmileşir ve anlaşma yapan kardeş ve kız kardeşler, gerçek kardeş ve kız kardeş gibi kabul edilir ve kat’i suretle evlilikleri yasaktır.

Ehl-i Haklar Pazartesi ve Cuma günlerini kutsal sayar ve evliliklerini bu günlerde yapmaya dikkat ederler. Herhangi bir tören yapma ihtiyacı hissetmezler. Karşılıklı niyet bildirisi ile nikah akdi şeyh veya pirler tarafından kıyılır. Evlenecek olanların babalarının ve akrabalarının rızası aranmaz. Evlilik, evlenecek olanların rızasıyla olur.¹¹⁹

¹¹⁵ Minorsky, Meb İslam Ansiklopedisi Ehl-i Hak maddesi, s. 201

¹¹⁶ Musalı, (jukovsky) s. 125

¹¹⁷ Musalı, (İ.L. Seqal) s.151

¹¹⁸ Hamzeh’ee, s.311

¹¹⁹ Ali Zeynel, Kakaiyye Hareketi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2004, s.39

2.3.2.Müzik

Müzik tarih boyunca hemen hemen bütün dinlerde ayinlerin bir parçası olarak görülmüştür. Birçok topluluk, erkekli kadınlı, içkili, müzikli, ateşle oynanan ayinler düzenlemiştir. Türklerin İslam'ı kabulünden önce Şaman'ın yönettiği, kurbanların kesildiği, kadın ve erkeklerin içki eşliğinde, daire şeklinde ve müzikli ayinleri, şamanların “hü, hü” diyerek raks etmesi söz konusudur. Bu ayinler, Türklerin Müslüman olmalarından sonra da sürmüş, kısmen İslami bir forma girerek Alevilik ve Bektaşilik kanalıyla günümüze kadar taşınmıştır.¹²⁰ Kadınlı-erkekli bu ayinlerin eski İran'da da bir gelenek olduğu nakledilmektedir.¹²¹ Nitekim İran'da yapılan kazılarda M.Ö 2500-3000 yıllarına ait bulunan tabletlerde enstrüman çalan figürler bulunmuştur.¹²²

Müzik Ehl-i Hak inancının ve ayinlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Cem esnasında okunan Ehl-i Hak kutsal metinleri (kelamlar) genelde kutsal kabul edilen iki telli ve 14 perdeli tanbur eşliğinde kelimhanlar tarafından okunmaktadır. Ehl-i Hak tanburu İran'daki diğer çalgılardan farklılık gösterir. Bunun nedeni Ehl-i Hak tanburunun Ortadoğu'daki Türk, Arap ya da İran gibi başlıca müzik geleneklerinde rastlanmayan, kromatik perde sistemine sahip bir çalgı olması ve bu perde sistemiyle çalınan kendine özgü makam müziği örneklerine sahip bulunmasıdır. Tanburdaki on dört perdenin sembolik bir değer olarak “heftan” ve “heftavana”yı vurguladığı düşünülmektedir.¹²³ Buna göre Ehl-i Hak tanburundaki on dört perde tanrının yaratması esnasında ona eşlik eden yedi melek ile inancın sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan hanedan sistemindeki yedi hanedanın rakamsal değeri olan on dört sayısına karşılık gelmektedir. Bu da Ehl-i Hak inancında müziğin teolojik kökenine işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Ehl-i Hak inancında müziğin genel olarak iki ritüelde uygulandığı göze çarpmaktadır ki bunlar da cenaze ve cem ayinleridir. Bununla birlikte müzik cenazeden ziyade Cem ayininde görünür bir hal almaktadır. Zira cenazede müziğin ritüelin bir parçası oluşu sadece bazı Ehl-i Hak gruplarına hastır. Bu gruplar cenaze

¹²⁰ Ocak, (AYO), s.177.

¹²¹ Ocak, Alevi(AYO), s.178.

¹²² Hamzeh'ee, s.240

¹²³ Urum Ulaş, s.22-25, Akın, s.57

defnini “Çamari” adını verdikleri enstrümantal müziği çalarak, “Rara” adını verdikleri bir dans eşliğinde yaparlar.¹²⁴ Yalnızca cem ayinlerinde okunan kelimelere “hakiki makamlar” denilmektedir. Ehl-i Haklarda yetmiş iki hakiki makam bulunmaktadır. Cem dışında icra edilen makamlara ise “mecazi makamlar” adı verilmektedir. Mecazi makamlar cem ayini dışında da okunabilmekteyken, hakiki makamlar yalnızca cem esnasında okunmakta, cem ve cemin içerisindeki diğer hizmetlerle anlamlı hale gelmekte ve orada bulunan muhataplar için icra edilmektedirler.¹²⁵ Hakiki makamlarda kutsal zatın adı, okunan makamın nakarat bölümlerinde cem cemaati tarafından koro halinde söylenir. Burada ismi zikir edilen bu ulu şahsiyetin çağrılmasıyla cem içerisinde onun ruhunun zuhur edeceğine inanılmaktadır. Bazı araştırmacılar makamları “Kelam Makamları”, “Meclisi Makamlar” ve “Mecazi Makamlar” olarak üç grupta toplayıp değerlendirmişlerdir.¹²⁶

Ehl-i Hak melodileri iki farklı tarzdan oluşur: Koro ile söylenen “serbentler” (koro parçaları) ve sadece bir solist tarafından okunan ya da tanbur ile çalınan ölçüsüz nağmelerdir. Bunların yanı sıra sözsüz bir biçimde, enstrümantal olarak icra edilen bazı ritmik nağmeler de vardır.¹²⁷

Cem ayinlerinden olan “murakabat” yani “Fekr u Zekr” (tefekkür etme ve anma) cemi esnasında müzik eşliğinde tasavvufi bir dans şeklinde icra edilirken bu ceme katılanlar vecd ve trans hali ile bir takım aşırılıklar sergileyebilmektedirler. Yanmakta olan kor ateşin üzerinde yürümek, közleri vücutlarına sürmek ve kor parçalarını ağızlarında söndürmek bu aşırılıklara örnek olarak verilebilir.¹²⁸

Ehl-i Hak inancında müziğin kutsallığının bir göstergesi olarak, cem katılımcılarının tamamı tanbura dokunarak saygıyla onu öperler.¹²⁹ Tanbura duyulan bu kutsiyet ve derin saygının sebebi mezhebin asıl kurucusu olarak kabul edilen ve ilahî özün tecellilerinden olan Şah Hoşin’e nispet edilir. Ehl-i Hak inancına göre tanbur sazını cemlerde ilk kez çalan, ona bir statü verip kutsallığını tescil eden kişi Şah Hoşin’dir.¹³⁰ Ehl-i Hak ile ilgili bir kelâma göre, inancın temel dogmalarından

¹²⁴ Hamzeh’ee, s.275

¹²⁵ Akın, s.105

¹²⁶ Yalçın-Behnoud, s.136

¹²⁷ During, (F.D), s.52

¹²⁸ Hamzeh’ee, s.239, Minorsky, (MEB), s.203

¹²⁹ Hamzeh’ee, s.239

¹³⁰ Hamzeh’ee, s.239

tecelli düşüncesinin, Şah Hoşin'den miras kalan tanburun vereceği işaretle yani “âsâr” ile var olacağına inanılır. Âsâr Ehl-i Hak tanburuyla çalınan makamların bıraktığı izler, nişaneler manasında kullanılır. Bu bakımdan tanburun bizatihi kendisi değil, çıkardığı ses kutsal kabul edilir.

Tanburla kutsal sayılan makamları çalmanın hayırlı titreşimlerin havaya yayılmasını sağladığına inanılır ve insana verilen ilk ruhun, tanburdan çıkan âsâr'dan geldiğine inanılır. Ehl-i Hak inancına göre yeryüzünde insan yok iken Tanrı, meleklerden insanı balçıktan oluşturmasını ister. Daha sonra ona ruh vermek üzere Melek Mikail'i (Pir Davud) yanına çağırır, ondan tanbur çalmasını ister. Melek Mikail de tanburu çalar ve insana ruhunu verir. Dolayısıyla insan, tanburun sedasıyla ruhuna kavuşur.¹³¹

Şah Hoşin ölmeden önce müritlerine tanbur ile ilgili bir vasiyette bulunmuştur: “Size tanburumu bırakıyorum. Bilin ki, eğer bir yerde bu sazdan güzel sesler (âsâr) geliyorsa, sizin yâriniz oradadır. Başka yerde aramayın” der.¹³²

İlahi Öz'ün, cem sırasında, tanburdan çıkan seslerle (*âsâr*) ortaya çıkacağına dair olan inanış, zahiri açıdan değil özellikle bâtını açıdan geçerlidir: Tanrı'nın tecellisinin fiziksel varlığıyla, bir müzik ahengi oluşacağına inanan Ehl-i Hak mensupları, bu anlık tecelliyle İlahi Öz'ün pirlere birisi olarak zuhur ettiğine inanırlar. Böylelikle tanbur, inananların birlik duygusu ile tinsel kimliklerin (pirlerin) tezahür devirlerini harekete geçirerek, kutsal tarihe etki yapan bir enstrümandır.¹³³

Ehl-i Hak metinlerinde, tanburla ilgili olarak benzer bir aktarım daha bulunur. Buna göre Şah Hoşin ortadan kaybolduğunda müritleri ile bir anlaşma yapmıştır ve onlara şöyle demiştir: “Elinizdeki tanbur artık akort tutmaz. Ne zaman siz bir araya gelirsiniz ve bu tanbur aynı akordu tekrar tutar, ben o zaman tecelli ederim”¹³⁴ Görüldüğü üzere ilahi özün tecellisi sırasında tanbur ayrılmaz bir öge olarak kabul edilmektedir.

Ehl-i Hak topluluğunda her evde en azından sembolik olarak tanbur bulundurulur. Bu tanbur, ruhani ağırlığı olan biri evlerine misafir olduğunda

¹³¹ Özdemir, s.36,37

¹³² Özdemir, s.38

¹³³ Urum Ulaş, s.45

¹³⁴ During, (F.D), s.57

kendisine sunulur. Ruhani şahsiyet çalmayı biliyorsa tanburu çalar, bilmiyorsa bile tambura tazim etmesi için kendisine sunulur.¹³⁵

Bütün bunlar tanburun kutsiyetinin tanbur gibi kutsal kabul edilen menkıbelerle referans alındığını gösterir. Bu da Ehli Hak inancında müzik ile teolojik yaklaşım arasında güçlü bir bağ ve paralellik olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer dini inanış ve akımlarla mukayese edildiğinde bu husus Ehl-i Hak inancının özgün bir yanı olarak ileri sürülebilir.

2.3.3.Kardeşlik

Ehl-i Hak inancında Alevilikteki “müşahiplik” benzeri ebedi ve değişmez bir akit bulunmaktadır. Bu akde güçlü bir sadakati ifade eden şart-o ekrar denir. Böylelikle iki erkek veya kadın mahşer gününde dahi kardeş olmuş olur. Anlaşma yapıldıktan sonra kişiler gerçek kardeş sayılırlar ve aralarında evlilik yasaklanır. Şart-o ekrar kurumu seyyid aileleri ve cemaatin sıradan mensupları arasında aileleri birbirine bağlayan bir bağ işlevi görmesi bakımından önemlidir. Cemaat içerisinde kan bağı akrabalığı kadar güçlü yatay bir bağlılık ve ilişki oluşturan şart-o ekrar Ehl-i Hak toplumunda aile ve bireyler arasında daha kolay bir sosyal etkileşimin oluşmasına olanak sağlar. Ehl-i Haklarca bir veya daha çok erkek ve kadın arasında ahlaken olgunlaşma maksadı ile ebedi bir kardeşlik kurulur. Bu merasim cem ibadeti esnasında gerçekleşir. Şart-o ekrar akdine İrani toplumlarda, özellikle Yezidiler arasında var olmuş bir kurum olarak rastlanır.

2.3.4. Yapısal Örgütlenme

Sultan Sahak, Perdiver’de kendine ilahi özün tecellisi olarak kabul edilen yedi yoldaş seçmiş ve bunlara Haft Tan, Haft Tan-i Cavidan (Yedi Ölümsüzler) ve Haft Tan-i Naciyan (Yedi Günahsızlar) gibi isimler verilmiştir. Sultanın bu yedi yoldaşı: Davud, Bünyamin, Mustafa Davudani, Pir Musa, Pir Rezbar, Yar Zebedan ve Êvat’tır.¹³⁶ “Yedi vücut”tan oluşan *heftan*’dan sonra, ikinci derecede önemli olan ve

¹³⁵ Partow HooshMandrad, “Ehl-i Hak’ın İbadet ve Uygulamaları”, **Kürdistan Dini Azınlıklar**, (Ed. Khanna Omarkhali), Avesta Yayınları, İstanbul, 2014,s.109

¹³⁶ Edmonds, s. 249

“yedi kuvvet” anlamına gelen *Heftavana* yer alır. Bugün Ehl-i Hak inancına bağlı farklı “ocak”ların, yani alt grupların, bu yedi gruptan geldiğine inanılır. *Heftan* ve *heftavana* arasındaki temel fark, *Heftan*’ın içsel (bâtın), *heftavana*’nın ise dışsal (zâhir) dünya evreni yansıtması ve bu evrendeki sorumluluklarıdır.¹³⁷

Her Ehl-i Hak mensubunun bir pir ve delile bağlı olması zorunludur.¹³⁸ Pir, padişahın izniyle yeni üyelere yardım etme görevini yerine getiren kişilere verilen addır. Her seyyid ailesi mensubu pîr mertebesinde kabul edilmektedir Delil ise padişah ve pirin izni ile cemaate yeni giren üyelere rehberlik ve yardım eder.¹³⁹ Pir ve delile verilen padişahın izni mezhebin kuruluş safhasında Sultan Sahak tarafından Davud ve Benyamin’e verilmiştir.

Sultan Sahak’ın ve ilahi özün tecellisi olan Haft Tan’ın evlenmemeleri sebebiyle zürriyetleri devam etmemiştir. Sultan Sahak soyundan gelen kimse olmadığından dolayı, dini hareketinin aktarımını sağlayacak olan gelecek nesillerini yedi hanedan ya da ocak halinde düzenlemiştir. Bu hanedanlara Heftevene (yedişerli gruptan birine mensup olan) adını vermektedirler. Bunlar hululün yedi tezahürünü ve meleklerin eşliğinin atfedildiği kimselerce temsil edilirler. Bunlara padişah da denmektedir. Padişahlar tanrısal özün zuhuru olarak kabul edilen kişilerdir. Böylece Heftevene nesilleri aracılığıyla seyyid hanedanları kurulmuştur. Ehl-i Haklarda bulunan her seyyid, Ehl-i Hak tarihinin büyük şahsiyetlerinden birinin soyundan geldiğine inanılan on bir hanedandan birine bağlıdır ve seyyidin bu soy ağacından gelmesi gerekmektedir. Otorite aktarım sisteminin kalıtsallığı seyyidin ve soyundan gelenlerin kutsallığını sağlamaktadır. İlk yedi hanedan şeklinde düzenlenen Heftevene’ye dört hanedan daha sonra eklenmiş ve sayıları on bire çıkmıştır.¹⁴⁰ Bu onbir hanedan şunlardır:

Şah İbrahim Handan

Ali Kalender

Baba Yadgar

Seyyid Ebul Vefa

Mire Surî

¹³⁷ Urum Ulaş, s.16

¹³⁸ Hamzeh’ee, s.297

¹³⁹ Hamzeh’ee, s.284

¹⁴⁰ During, (J.D), s.154

Seyyid Mustafa

Baba İlsî

Zol Nur

Ateş Beg

Şah Hayasi

Baba Hayderi (Seyit Barekah)

Ehl-i Hak inancına mensubiyet (çesbideh) için bu ailelerin soyundan geldiğine inanılan seyitlerden birine ser-seporden (boyun eğme) merasimi ile cemaate resmi olarak girilmiş olur. Bunun için düzenlenen merasime eşik geçme ya da ceviz kırma adı verilir. Bu merasim anne ve babası Ehl-i Hak mensubu olmayan kimseler için tertip edilir ve kişi kendi seyidine bağlanmış olur. Ser-seporden merasiminde sunulan ceviz bir Hindistan cevizidir ve padişaha sunulan yeni üyenin başını temsil eder. Yeni üye katılım merasimi için bir tepsi üstünde bir ceviz, bir gümüş sikke, bir parça beyaz bez ve kurban getirir. Kurban eti ritüellere uygun olarak pişirilir ve yenir. Ardından merasime geçilir. Merasimde seyyid ve delil bulunmak zorundadır. Pir Ehl-i Hak inancına mensup olmanın başlıca şartlarını belirtir ve yeni üye bu şartlardan taviz vermeyeceğine dair ant içer. Beyaz bez üyenin boynuna dolandır. Pir icazet, ceviz ve nezr duası okur. Ceviz ve adaklar cemaate dağıtılır. Tekbir ve tepsi duası okunur. Kişinin pirin elini öpmesinin ardından pire ömür boyu sürecek bir itaat ile baş eğilmiş olur. Ehl-i Hak toplumunun her bir mensubunun ruhani bir yönlendirici olarak bir piri mutlaka olmalıdır.

Serseporden ritüelinde sadakate dayalı bir toplumsal ve sosyal örgütlenme biçimi karşımıza çıkar. Bu ehli hak toplumunun akitleşme ve sadakat kültürünü (moraqabat) ifade eder. Ehl-i Hakların gelişim ve devamlılığını bu kültürle ilişkilendirebiliriz. Bunun yanı sıra geniş bir coğrafyadaki özerk hanedanların serseporden ile birbirine bağlandığını görülmektedir. Ehl-i Haklarda kardeşlik akdi genel yapısal örgütlenmeyi sağlamaktadır. Bu akit kan bağı ile oluşan aile ilişkisinin dışında bir ilişki oluşturmaktadır. Toplumda sağlam bir dayanışmayı oluşturan, seçiminde her hangi bir zorunluluk bulundurmayan, özgürce belirlenen, öteki dünyasal yönüyle kurulan bir ilişki biçimidir bu. Reel akraba ilişkisinden farksız bir sadakat üzerine kuruludur ve topluluğun varlığını sürdüren en önemli unsurlardan biridir. Cem ayinlerinin eşitleyen, birleyen yönü de bu bağlamda önemlidir. Ehl-i

Hakların dışı kapalı olmaları ve iç evlilik kültürünün bulunması da yapısal olarak kolay tahrip edilemeyecek, sıkı örülmüş bir cemaat ağı oluşturmaktadır.

Ehl-i Hak mezhebinde dini meselelerde bir şariat birliği yoktur.¹⁴¹ Çünkü Sultan Sahak'tan sonra gelen tanrının tecelli ettiği zatlar Ehl-i Hak ritüellerinde bir takım değişiklikler yaparak, öğretinin mensuplarca daha anlaşılır hale gelmesi için bazı açıklıklar kazandırmıştır. Ehl-i Hak grupları arasındaki ritüel açısından bazı ayrımların olmasının temel nedeni budur.¹⁴² İbadet bağlamındaki bu farklılıklar yapısal örgütlenmeye hâle getirmezken hanedanlık aktarımındaki aynı soydan gelme şartı mezhep içerisinde bölünmelere sebep olmuştur. *Seyyid'in*, *Pir'in* ve *Delil'in* vekilleri şeklindeki hiyerarşik sistem, Ehl-i Hak inancının sosyal ve manevi hayatını olumsuz etkilemiş, farklı hanedanlar arasında çatışma ve husumetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna mukabil Ehl-i Hak inancının ortaya çıktığı ilk zamanlar hanedan aktarımının nesebe bağlı oluşu I.Teymur ve II. Teymur gibi *Seyyid* olmayan kimselerin karizmalarını sergilemesine ve müritler edinmesine engel olmuyordu. Bunlardan Ali Kalender ya da Şah Ayyaz gibi bazıları yeni bir hanedan bile oluşturabilmekteydiler.¹⁴³

Ehl-i Hak örgütlenmesinde karizma ve meşruluğun aktarımı konusunda hanedan soyundan gelme anlayışına muhalif akımlar olmuş, bunların en önemlilerinden biri olan ve geleneksel Ehl-i Hak temsiliyetine karşı çıkarak kendini on ikinci bir hanedan olarak gören ve Ehl-i Hak inancında bir kırılmaya sebep olan Hacı Nimetullah Ceyhunabadi (1871-1920)'dir. Ceyhunabadi Ehl-i Hak inancının kutsal metinlerini toplayıp reformist bir bakış açısıyla yorumlayan biri olarak kabul edilmektedir. Ceyhunabadi görüşlerini Furkanu'l Ekber ve Şahname-i Hakikat isimli eserlerinde toplamıştır. Onun bu eserlerindeki görüşlerinin devamı mahiyetinde oğlu Nur Ali İlahi'nin yazdığı Burhanu'l Hak isimli eser takip eder. Bu çalışmalarının temelinde yatan tez Ehl-i Hak öğretisini açıkça Caferi Şiiiliğiyle ilişkilendirilmesidir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Minorsky, (MEB), s.202

¹⁴² During, (J.D), s.162

¹⁴³ During, (J.D), s.168

¹⁴⁴ During, (J.D), s.145

Kendisi seyid soyundan gelmemesine ve tüm Ehl-i Haklarca kabul edilen Heftevene ile her hangi bir soy bağının olmamasına rağmen bu topluluğun ruhani liderliğine talip olmuş ve etrafında birçok mürit toplamıştır. Ceyhunabadi kendisini zamanın sahibi/tanrısı (Saheb-Zaman), yani Mehdî olarak formüle ederek hanedanlık aktarımının meşruluğunun kalıtsal bir biçimde değil bu misyonun ruhani merteye ile elde edilebileceğini iddia etmiştir. Ona göre semavi hiyerarşi öteki dünyaya çekilmiştir ve dervişler siyasi destek arayışı içerisindedir.¹⁴⁵

Onun bu girişimi sebebiyle bugün en seçkin hanedanlar olarak kabul edilen Şah İbrahim Handan, Baba Yadgar, Ateş Beg ve Baba Haydari hanedanları tarafından aforoz edilmiştir. Bu hanedanlar Ceyhunabadi'nin Ehl-i Hak inancını on iki imam Şiiliğiyle uzlaştırma girişimine karşı inancın ayrı bir din olduğunu düşünmektedirler.¹⁴⁶ Aralarındaki bu anlaşmazlıklardan dolayı hanedanlık sistemi mensuplarınca Ceyhunabadi ve oğlu İlahi'ye suikast planları yapılmış, bunda başarılı olamamışlardır. Fakat İlahi'nin ölümünden sonra türbesi yağmalanmıştır.

2.3.5. Kutsal Mekanlar

Ehl-i Haklar bazı mekanları ve türbeleri kutsal görürler. Çeşitli niyetler için bu mekanlara giderek dileklerde bulunurlar. Türbenin etrafını üç veya yedi defa tavaf ederek çaputlar bağlarlar. Muratları gerçekleşince de kurban ile şükranlarını arz ederler. Ehl-i Haklar dünyadaki bir çok kutsal mekanı kendi kutsal saydıkları mekanlarla özdeşleştirmişlerdir. Bundan dolayı uzaklara hacca gitmeye gerek yoktur. Baba Yadigar'ın türbesi, Mekke'deki Kabe'ye karşılık gelmektedir. Baba Yadgar'ın Kerbela olayı esnasında şehit edilen biri olduğunu düşünen Ehl-i Haklar bu türbeden daha evla bir yer olmayan Kerbela'ya hacca giden Şiilere acırlar. Baba Yadgar'ın türbesi aslında İmam Hüseyin'in mezarı üzerine bina edildiği için önceleri de halk tarafından ziyaret edilen bir mekan olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ During, (J.D), s.169

¹⁴⁶ Mojan Membrado, "Hacı Nimetullah Ceyhunabadi ve onun Ehl-i Hak Tarikatı İçindeki Mistik Yolu", **Kürdistanda Dini Azınlıklar**, (Ed. Khanna Omarkhali), Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s.83-96

¹⁴⁷ Musalı, (jukovsky) s.139

İlahi özün tecelli ettiği bir takım isimlerin Kerbela’da şehit düştüğüne inanırlar. Bu tecellilerin kaderleri genellikle şehit olmaktır. Bundan dolayı şehit olan bu kimselere “Yakik” denilmektedir. İmam Huseyin, Baba Yadigar, İsmail, Siyavuş, Ali Kalender ve I. Teymur gibi isimler Yakik sayılmaktadır.¹⁴⁸ Baba Yadgar türbesinin yakınlarında bazı kutsal yerler daha bulunmaktadır. Haft Tan’dan olan Davud ve Bünyamin buraya yakın bir yerde gömülüdür.¹⁴⁹

Ehl-i Haklar Sultan Sahak’ın müritleri ile birlikte Perdiver’de inşa ettiği dergahın kalıntıları da günümüze ulaşmıştır. Burası aslında Baba Yadgar’ın türbesinden daha kutsal olarak kabul edilmesine karşın Perdiver’e ziyaret gidecek kişinin önce ruhani bir hazırlık yapması ve ziyaretten sonra da terk-i dünya etmesi gerekmektedir. Bundan dolayı bu ziyaret cesaret ve kabiliyet gerektirdiği için hazırlığı bulunmayan kişi burayı ziyaret etmeye kalkışmamaktadır.¹⁵⁰

Bu mekanlar şunlardır:

Hevreman- Sultan Sahak mezarı

Bağdat’ta Şeyh Ömer semtinde bulunan Seyyid İbrahim Türbesi

Hemedan’da bulunan Dukkanî Davud Türbesi

Serdeşt’ta Baba Yadgar ve Baba Haydar Türbesi

Kerkük’ta İmam Ahmet ve İmam Kasım Türbesi

Kerkük Dakuk’ta Havaş Türbesi

Musul’da Veredek köyünde Şah Hayyas Türbesi

Diyale-Hanekin’de Baba Mahmut Türbesi, İmam Abbas Makamı, İmam İsmail Türbesi

Hac olarak da Sultan Sahak’ın türbesini ziyarete giderler.

¹⁴⁸ During, (J.D), s.164

¹⁴⁹ Bruinessen, s.190

¹⁵⁰ Musalı, (Jukovsky) s.140

SONUÇ

XX. yüzyılda Batılı araştırmacıların gündeme getirdiği bir konu olan Ehl-i Hak, İslam Coğrafyasında yer alan ve İslam Mezhepler Tarihi disiplini çerçevesinde ele alınabilecek bir inanç grubudur. Bu çerçevede ilk olarak Vladimir Minorsky'nin, 1920 yılında İslâm Ansiklopedisinde yayınlanan oldukça kapsamlı “Ehl-i Hak Mezhebi” adlı makalesi son derece önemlidir. Sonraki dönemlerde pek çok kişi tarafından çalışılan bu konu Türkiye’de yeteri kadar çalışılmamıştır. Fakat şu bir gerçektir ki, Ehl-i Hak İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde söz konusu edilen Heteredoks akımlardan Nusayrilik ve Dürzilik kadar önemli ve yaygın bir inanç grubudur.

Ehl-i Hak inanç grubunun başta gelen ve ayırt edici özelliklerinden birisi isimlendirme konusudur. Zira grup için Ehl-i Hak ismi kullanıldığı gibi, “Kakaiye” ve “Aliilahi” gibi isimler de kullanılmaktadır. Fakat bu isimler içerisinde en çok yaygın olanı Yaresan/Yarsan’dır.

Ehl-i Hak inancının kurucusu olan XV. yüzyılda yaşayan Sultan Sahak’tır. Sahak kelimesinin aslı İshak olduğu için bazen Sultan İslak, ya da Sultan kelimesi kısaltılarak bazen San Sahak olarak da anılmaktadır. Aslında Sultan Sahak’tan önce Şah Hoşin onun öncüsü olarak bu inanışta son derece önemli bir yer tutmaktadır. Ancak inanışın kurumsallaşması Sultan Sahak döneminde gerçekleştiği için Ehl-i Hakk’ın asıl ortaya çıktığı dönem XV. yüzyıldır ve asıl kurucusu da Sultan Sahak’tır. Sultan Sahak günümüzde İran’ın batısında yer alan Şehrezor bölgesi doğumlu olup ailevi bir sürtüşmeden dolayı aynı bölgeye yakın olan Kirmanşah bölgesine göç etmiş ve orada kurduğu tekke ile inancının yaymaya başlamıştır.

Tarihi süreç içerisinde el-Cezire’den Maverâünnehir’e kadar hemen hemen bütün İran coğrafyasının, Büyük Selçuklu Devleti’nin yönetimine girdiği bilinen bir husustur. Sultan Sahak’ın yüz yıldan fazla yaşadığını ve Batı İran’ın Türkmen aşiretlerinden olan Karakoyunlu ve Akkoyunlular tarafından alınmasına şahit olması muhtemel görülmektedir.

Ehl-i Hak öncelikle Kürtler arasında yayılmakla birlikte zamanla Türkler, Farslar, Lorlar ve Araplar arasında da yayılmış bir inanç sistemidir. Günümüzde Ehl-i Hak mensuplarının nüfusunun iki milyonu bulduğu ifade edilmektedir.

Ehl-i Hak doktrinine baktığımızda bu hususta iki temel yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bir görüşe göre Ehl-i Hakların kökeni Şia mezhebidir. Ancak zamanla bu mezhebin temel görüşleri terk edilmiş ve bazı görüşlerde aşırıya kaçılarak “gulat-ı şia” kategorisine girmiştir. Bir diğer görüşe göre ise Ehl-i Hak İslam öncesi Zerdüştlük ve Mazdeizm gibi inanışlar ile İslam inançların sentezinden ortaya çıkan eklektik ve senkretik bir inanıştır.

Ehl-i Hak inanışının Alevilik-Bektaşılık, Nusayrilik, Kalenderilik gibi inanışlar ile önemli ortaklıkları bulunmaktadır. Hatta sufi tarikatlar ile de ortak noktalarının bulunduğu görülmektedir.

Ehl-i Hak inanç ve ibadet esasları mevcut olan bir inanç grubudur. Tanrı inancı, kutsal metinler, tenasüh, melek inancı bu gurubun inanç esasları; cem, kurban, oruç, abdest, cenaze, yeni doğum da ritüel ve ibadet esasları olarak ön plana çıkmaktadır.

Bununla birlikte Ehl-i Haklarda evlilik, müzik, kardeşlik, yapısal örgütlenme ve kutsal mekanlar konularında da sosyal yaşam esasları bulunmaktadır.

Ehl-i Hak konusu bundan böyle mezhepler tarihinin konuları içerisinde yer alması gereken orijinal bir konudur. Bu çalışmamız ile birlikte konunun araştırmacıların gündemine girmesi ve bundan böyle daha derin ve mukayeseli araştırmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Algar, Hamid “**Ehl-i Hak**”, Diyanet İslam Ansiklopedisi cilt: 10, İstanbul, 2005.

Akın Bülent, Ehl-İ Haklarda Kelâmhânlık Geleneği Ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması Ve Aktarımındaki Rolü, **Millî Folklor Dergisi**, 2016, Yıl 28, Sayı:111, ss.100-115.

Azamat, Nihat, “**Kalenderiyye**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalenderiyye> (15.05.2019).

el-Azzavi, Abbas, **Kakaiyye fi’t-Tarih**, Bağdat 1949.

Babacan, İsrail, İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi** Sayı 33, 2005, ss.213-231

Bayatlı, Necdet Yaşar, Irak’ta Kakailik ve bir Kakai Tükmen Şairi Hicrî Dede, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı:3, 2010, ss.69-80.

Bruinessen, Martin Van, **Ağa-Şeyh-Devlet**, çev. Banu Yalkut, İletişim yay, İstanbul 2011.

Kürtlük-Türklük-Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, çev.Hakan Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

During, Jean, Avrupa ve İran'daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi, **Alevi Kimliği Dergisi**, Editörler T. Olsson, E. Özdalga, c. Raudvere, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, ss.138-174.

“Mistik Bir Aktarım Aracı Olarak Ehl-i Hak Kutsal Müziği”, çev. Aylin Eren-Keya Yiğit, **Folklorla Doğru Dergisi**, sayı:66, ss.49-68

Edmonds, Cecil John , **Kürtler, Türkler ve Araplar (Kuzey-Doğu Irak'ta siyaset, seyahat, ve inceleme)**, çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yay. İstanbul 2003.

el-Bağdadî, Abdulkadir, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.

eş-Şehristani, Abdülkerim b. Ahmed, **Dinler ve Mezhepler Tarihi “el-Milel ve’n-Nihal”**, çev. Muharrem Tan, Kabalcı yay. İstanbul, 2014.

Fırlalı, Ethem Ruhi, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2011.

Hamzeh'ee, M. Rıza, **Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik-Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme**, Avesta Yayınları, çev. Ergin Öpengin, İstanbul, 2009.

Minorsky, Vladimir Fedorovich , “Ehl-i Hak”, MEB İslam Ansiklopedisi, 4.cilt, İstanbul, 1988.

Minorsky, Vladimir Fedorovich, MEB İslam Ansiklopedisi **“Baba Tahir”**, 2.cilt, Eskişehir, 1997.

Minorsky, Vladimir Fedorovich, “Ehl-i Hak Mezhebi”, çev. Ayşe Çetiner, **Folklor**
Doğru Dergisi, sayı:66, ss.5-21

Musalı, Namıq, **Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar**, Önsöz Yayıncılık,
İstanbul, 2013.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**,
İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler**,
Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1992.

Ocak Ahmet Yaşar, **"Bektaşîlik"**, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik> (19.05.2019).

Onat, Hasan - Sönmez Kutlu, **İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı**, (Ed. Hasan
Onat-Sönmez Kutlu), Grafiker Yay. Ankara, 2015.

Omarkhali, Khanna, **Kürdistanda Dini Azınlıklar**, Avesta Yayınları, İstanbul,
2014.

Öz, Mustafa, **Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları**, Ensar Yayınları, İstanbul
2011.

Özdemir, Ali Rıza, Alevilik ve Ehl-i Hak(Yaresan): Benzerlikler ve Farklılıklar,
Alevilik Araştırmaları Dergisi, sayı 10, Ankara, 2015, ss. 253-286.

Özdemir, Urum Ulaş, **Bir Halk Çalgısının Sosyal Ve Kültürel Kimlik Bağlamında İncelenmesi: Ehl-İ Hak'ın Kutsal Sazı Tanbur**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Ve Tasarım Ana Sanat Dalı, İstanbul, 2009.

Râvendî, Muhammed b. Ali, **Râhatu's-Sudûr**, Leiden, 1921.

Şuvani, Kerim Necmi, **Kakaiyye Ususluha ve Akaiduha**, Lübnan, 2011.

Telci, İsmail Numan, Bir Etno-Dini İnanış Olarak İran'daki Yarsan İnanıcı: Tarihi, Esasları ve Bugünkü Durumu, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi** 10 / 2, 2017, ss. 435-454.

Üstün, İsmail Safa, **"İran"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#4-safevilerden-gunumuze-kadar> (13.05.2019).

Nihat Yalçın ve Yaşar Behnoud, Müziğin Kutsallığı Bağlamında Ehl-i Hak Cem Makamlarının Müziksel ve Ritüelik Analizi, **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, 2016, c.13, ss.132-202.

Yavuz, Yusuf Şevki, **"Hulûl"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulul#2-islam-dusuncesinde-hulul>

Yazıcı, Tahsin, **"Baba Tâhir-i Uryân"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/baba-tahir-i-uryan> (15.05.2019).

Zeynel, Ali, **Kakaiyye Hareketi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2004.

fa.m.Wikipedya.orj/porseman.com/ahlal_bayt

